

Το Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών
του Μ. Φ. Ζαλλώνη και η απήχησή του¹
στην οθωνική Ελλάδα

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΕΙ μια εκ παραλλήλου κριτική παρουσίαση του *Συγγράμματος περί των Φαναριωτών* του Μάρκου Φιλίππου Ζαλλώνη και της αντιφαναριωτικής αρθρογραφίας της οθωνικής περιόδου. Από την αντιπαραβολή αυτή προκύπτει ότι η συμβολή του Ζαλλώνη υπήρξε καθοριστική στο να καταστεί αντιφαναριωτισμός ένας κοινός κώδικας της εποχής, ουσιαστικά χωρίς αντίλογο. Η επιχειρηματολογία του αναπαράγεται όχι μόνο από τις αυτοχθονικές, αλλά και από τις ετεροχθονικές εφημερίδες. Παρότι το *Σύγγραμμά* του έδωσε σε αρκετά σημεία επιχειρήματα υπέρ της διάκρισης των Ελλήνων σε γνήσιους και μη, συνετέλεσε γενικότερα στη δημιουργία ενός αντιφαναριωτισμού που ξεπέρασε τα όρια του αυτοχθονισμού. Αυτός ήταν και ο λόγος που, από ένα σημείο κι έπειτα, οι αυτοχθονιστές προτιμούσαν να συστήνονται ως αντι-Φαναριώτες. Το κύρος του *Συγγράμματος* ενισχύθηκε εκ του γεγονότος ότι γράφτηκε στη Δύση από έναν λόγιο που δεν είχε προσωπική ανάμειξη στα πολιτικά επίδικα της περιόδου. Στις λιγιστές ονομαστικές αναφορές που βρίσκουμε στον Τύπο, ο Ζαλλώνης μνημονεύεται μαζί με τον Κοραή.²

Δεν είμεθα οι πρώτοι εξελέγχοντες το κόμμα του φαναριωτισμού. Και άλλοι, και ο Ζαλλώνης και ο Κοραής προωμίλησαν διεξοδικώτατα περί του ιδίου αντικειμένου.³ Το πολύτιμον του Ζαλλώνη δοκίμιον περί Φαναριωτών, διάφορα άλλα, Άγγλων, Γάλλων, Γερμανών και Ιταλών συγγράμματα, οι θαυμαστοί του ημετέρου Κοραή διάλογοι, κατέστησαν προ πολλού γνωστάς τας αισχράς, τας απανθρώπους, τας ασυμβιβάστους με τον σημερινόν πολιτισμόν αρχάς της Φαναριωτικής σχολής.⁴

Ο Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης γεννήθηκε στην Τήνο το 1782. Σπούδασε ιατρική στο Παρίσι και σταδιοδρόμησε ως γιατρός υψηλόβαθμων αξιωματούχων της Οθωμανικής Διοίκησης πριν επιστρέψει οριστικά στη Γαλλία, όπου διετέλεσε μέλος του Φιλελληνικού κομιτάτου της Μασσαλίας. Οι στενές σχέσεις που καλλιέργησε με τους Φαναριώτες, λόγω της επαγγελματικής του ιδιότητας, επισφραγίστηκαν από τον άτυχο γάμο του με την κόρη μιας οικογένειας των κύκλων αυτών. Το διαζύγιό του –το οποίο μεθόδευσαν οι συγγενείς της συζύγου του με τη σύμπραξη του ίδιου του Πατριάρχη, προκειμένου εκείνη να αναζητήσει την τύχη της στο πλευρό ενός ανερχόμενου Φαναριώτη⁵– επέτεινε το αντιφαναριωτικό μένος του Ζαλλώνη, ο οποίος εξέδωσε το 1824 στα γαλλικά το *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*.⁶ Σε αυτό, παρουσιάζει τους Φαναριώτες ως κύριους υπεύθυνους για τα προεπαναστατικά δεινά του έθνους και ως μείζονα απειλή για τη μετεπαναστατική του τύχη.

Το *Σύγγραμμα* διερευνά τις ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσης της φαναριωτικής ελίτ και τις επιπτώσεις των δραστηριοτήτων της στις συνθήκες ζωής των υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, εστιάζοντας ιδιαίτερα στον τρόπο ανάδειξης και στο σύστημα διακυβέρνησης των Οσποδάρων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Πρόκειται για ένα κείμενο πολεμικής, το οποίο υπηρετεί τον διττό στόχο που ο Ζαλλώνης εξαγγέλλει ήδη στο προοίμιό του. Αφενός μεν, επιδιώκει να διαφωτίσει τους Ευρωπαίους σχετικά με τον ιστορικό ρόλο των Φαναριωτών και να κερδίσει έτσι «την συνευδοκίαν των πεπαιδευμένων ανδρών» και, αφετέρου, να υποδείξει στους μαχόμενους για την πολιτική τους ανεξαρτησία Γραικούς έναν ιδιότυπο, εσωτερικό εχθρό, «να τους φωτίση να γνωρίσουν τους Φαναριώτας και παν ό,τι έχουν να φοβώνται από αυτούς».⁷

Η απήχηση του Ζαλλώνη στους συγχρόνους του Ευρωπαίους μελετητές της νεότερης ελληνικής ιστορίας δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας έρευνας. Αρκεί να σημειωθεί ότι, εξετάζοντας αυτό το ζήτημα, ο Γ. Κουμπουρλής σημειώνει ότι το *Σύγγραμμα* επηρέασε ιστορικούς όπως οι J. Emerson, Cl. D. Raffanel, A.-Fr. Villemain και G. Finlay, επιδοκιμάστηκε από τον Κοραή και, γενικά, συνέβαλε στη διαμόρφωση «του μύθου της παντοδυναμίας των ελληνικών προεπαναστατικών ελίτ εντός του οθωμανικού οικοδομήματος».⁸ Εκτιμά μάλιστα ότι, από αυτή την άποψη, η σημασία του κειμένου του Ζαλλώνη είναι μεγαλύτερη ακόμη και από εκείνη της *Νεότερης Ιστορίας της Ελλάδας* του Ια-

κωβάκη Ρίζου Νερουλού,⁹ κυρίως επειδή εισάγει όρους όπως «système fanariote» («φαναριωτικό» και ενίοτε «τουρκοφαναριωτικό σύστημα») και «parti fanariote» («φαναριωτική φατρία»), με τους οποίους «μας φέρνει πιο κοντά στην αντίληψη περί [ενός χριστιανικού/ελληνικού] κράτους εν [τω οθωμανικώ] κράτει από ότι όλες μαζί οι συναφείς διατυπώσεις του Φαναριώτη λογίου».¹⁰

Εξάλλου, έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, πραγματοποιήθηκαν δύο εκδόσεις του *Συγγράμματος* στα ελληνικά, το 1831 και το 1855.¹¹ Σκοπός αμφοτέρων ήταν να προειδοποιήσουν για τα δεινά που θα επακολουθούσαν, εφόσον οι Φαναριώτες παρεισέφεραν «εις την κυβέρνησιν της αναγεννημένης» και της «αναγεννηθείσης Ελλάδος», αντίστοιχα. Ιδιαίτερα η επανέκδοση του 1855, πραγματοποιείται με την κορύφωση του εκρηκτικού αντιφαναριωτικού κλίματος, που διαμορφώθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου και κορυφώθηκε μετά την παραχώρηση του Συντάγματος και τη συνακόλουθη ενίσχυση των αυτοχθονικών πολιτικών δυνάμεων.

Το *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών* αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο και εκτενέστερο, ο συγγραφέας διερευνά τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι Φαναριώτες αναδύθηκαν από την αφάνεια στο ιστορικό προσκήνιο ως διοικητική ελίτ της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και περιγράφει τον τρόπο λειτουργίας των δύο, κατεξοχήν, πεδίων άσκησης της φαναριωτικής πολιτικής, των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών και του Πατριαρχείου. Στο δεύτερο μέρος του έργου, ο Ζαλλώνης ανασυνθέτει τα πορίσματα του πρώτου σε μια σειρά επιχειρημάτων που αναφέρονται στο μέλλον του ελληνικού κράτους.

Ο Ζαλλώνης ξεκινά την ιστορική του αναδρομή δίνοντας μια οριενταλιστική εικόνα των Οθωμανών, η οποία αντανακλά τη μεταστροφή που συντελέστηκε στη Δύση απέναντί τους, από τα τέλη του 17ου αιώνα, όταν άρχισε να καθιερώνεται ένας «ευρωπαϊκός συλλογικός αυτοπροδιορισμός».¹² Όπως εξηγεί η Νάσια Γιακωβάκη, η οθωμανική αυτοκρατορία γινόταν πλέον αντιληπτή στην Ευρώπη ως μια διοίκηση δεσποτική, «σχεδόν εξωπολιτική», της οποίας η δυνατότητα επιβίωσης αποτελούσε μυστήριο ένα καθεστώς «τερατώδες», εξηγούμενο αποκλειστικά από την «ασιατική ιδιοτυπία».¹³ Ο Ζαλλώνης υπογραμμίζει πως η βασική αιτία της ανάρρησης των Φαναριωτών σε καίριες θέσεις της οθωμανικής διοίκησης και διπλωματίας έγκειται στο γεγονός ότι οι Οθωμανοί έπρεπε αναγκαστικά να μεταχειρίζονται αλλόθρησκους γραμματικούς, εφόσον

οι ίδιοι δεν επιτρεπόταν να μαθαίνουν τις γλώσσες των «απίστων». Αρχικά, οι διοικητικοί αυτοί υπάλληλοι δεν έχαιραν ιδιαίτερης υπόληψης, μέχρι που ο διερμηνέας Παναγιώτης Νικουσης προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες στην Πύλη κατά την πολιορκία της Κρήτης από τους Ενετούς. Απέδειξε πόσο χρήσιμο ήταν το αξίωμα που κατείχε, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο της ανέλιξης για μια σειρά γραικορθόδοξων αξιωματούχων που κατοίκησαν στο Φανάρι και απέκτησαν προνόμια που ως τότε κατείχαν μόνο μουσουλμάνοι.

Στη συνέχεια, οι Φαναριώτες επεξέτειναν την κυριαρχία τους στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, εκμεταλλευόμενοι το γεγονός ότι οι ντόπιοι βοεβόδες συνωμότησαν εναντίον του Σουλτάνου. Ο Ζαλλώνης αποδίδει αποκλειστικά σε φαναριωτικό σχέδιο την εξέλιξη αυτή, παρότι ο αποστάτης βοεβόδας Μπραγκοβεάνου καταδιώχθηκε από συμπατριώτες του βογιαρούς, οι οποίοι και τον διαδέχθηκαν σε μια πρώτη φάση.¹⁴ Έχοντας συγκεντρώσει στα χέρια τους τα σημαντικότερα αξιώματα της αυτοκρατορίας, καταλήγει ο Ζαλλώνης, οι Φαναριώτες κατόρθωσαν να καθοδηγούν τη στελέχωση ολόκληρου του διοικητικού μηχανισμού της, μεταχειριζόμενοι τους πολιτισμικά κατώτερους και δεισιδαίμονες κατακτητές ως υποχείρια, «αθώους βοηθούς» τους.¹⁵

Κατά την περίοδο της βαυαρικής απολυταρχίας στην Ελλάδα, θα αποκτήσει μεγάλη απήχηση το μοτίβο του τυχοδιώκτη και απάτριδος Φαναριώτη που γίνεται ιδανικός σύμβουλος του εκάστοτε δυνάστη, ενώ θα επικρατήσει και η άποψη ότι όλα τα επαχθή μέτρα που εφάρμοσαν οι Βαυαροί ήταν αποτέλεσμα παρεμβάσεων των εν Ελλάδι παρεπιδημούντων Φαναριωτών.

Αυτοί εστάθησαν αίτιοι της φυλακίσεως των οπλαρχηγών του έθνους, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της εν Μεσσηνία στάσεως, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της διαλύσεως των ατάκτων στρατευμάτων, εξ ης επήγασαν τόσαι ληστεΐαι, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της παραλυσίας των θρησκευτικών πραγμάτων, και της διαλύσεως των Μοναστηρίων, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της ξενοκρατίας και του νεηλυσμού, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της καταπατήσεως των δικαιωμάτων τοςούτων αγωνιστών πολιτικών, στρατιωτικών, ναυτικών και φιλελλήνων.¹⁶

Με την ίδια λογική που ο Ζαλλώνης μοιάζει να θεωρεί τον Σουλτάνο προτιμότερο από τους Φαναριώτες συμβούλους του, ο «αντιβαυαρισμός» στην Ελλάδα

θα υστερεί σε μένος έναντι του «αντιφαναριωτισμού», ιδιαίτερα μετά την 3η Σεπτεμβρίου 1843, όταν οι πάσης φύσεως ετερόχθονες, ιδίως μάλιστα οι Φαναριώτες, θα αντιπροσωπεύουν πλέον τον κατ'έξοχήν εσωτερικό εχθρό.

«Δεν δύνασθε να μας αρνηθήτε, ότι οι μεν Βαυαροί ήσαν οι φανερώς διοικούντες την Ελλάδα, σεις μολαταύτα υπήρχετε οι Πηδαλιούχοι μας εξεγυμνώσατε, μας απεκλείσατε από την διοίκησιν των πραγμάτων της Πατρίδος μας, μας εδιαβάλλατε, εις την εξουσίαν».¹⁷

Στοιχειοθετώντας τη θεωρία του περί της λειτουργίας ενός «φαναριωτικού συστήματος» στο εσωτερικό του οθωμανικού κράτους,¹⁸ ο Ζαλλώνης αναπτύσσει εκτενώς τις δολοπλοκίες της φαναριωτικής κοινότητας γύρω από την ανάδειξη αλλά και την πτώση των αξιωματούχων της, ιδιαίτερα των Οσποδάρων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Οι πρακτικές που περιγράφει —συνδυασμοί δωροδοκίας, δουλοπρέπειας και αλληλοεξόντωσης— θυμίζουν έντονα τον θεατρικόλίβελλο *Αλεξανδροβόδας ο ασυνείδητος* του Γεωργίου Σούτσου.¹⁹ Σύμφωνα με το *Σύγγραμμα*, κάθε φαναριωτικός τίτλος αποτελεί απότοκο μιας σειράς δωροδοκιών. Μια συνήθης τακτική που μετέρχονται όσοι Φαναριώτες προσβλέπουν σε ανώτερες θέσεις είναι να μοιράζουν στο περιβάλλον του Σουλτάνου ομολογίες, πληρωτές σε έξι μήνες, με τον όρο ότι σε αυτό το διάστημα θα λάβουν το πολυπόθητο αξίωμα. Η κατοχή του αξιώματος κάθε άλλο παρά τερματίζει τη δωροδοκία, καθώς ζητούμενο πλέον γίνεται η διατήρησή του. Από την άλλη, οι Φαναριώτες συγγενείς κάθε ευέλπιδος αξιωματούχου αφανίζουν τις περιουσίες τους για να στηρίξουν τον ευνοούμενό τους, προσδοκώντας ανταλλάγματα στο μέλλον. Συγγενείς και φίλοι του Οσποδάρου εγκαταλείπουν χωρίς δισταγμό τα προσοδοφόρα επαγγέλματά τους στην Κωνσταντινούπολη και τον ακολουθούν στις Ηγεμονίες. Το ίδιο συμβαίνει όμως και με αρκετούς από τους εχθρούς του, που υπολογίζουν ότι ο Οσποδάρος θα τους προσφέρει αξιώματα, προκειμένου να τους έχει κοντά του και να τους επιτηρεί. Εκείνος αφήνει τους επικίνδυνους ανταγωνιστές του σε μακρόχρονη αναμονή, ώσπου να εξαθλιωθούν οικονομικά, πριν τους επιτρέψει να επιστρέψουν στην Κωνσταντινούπολη. Εννοείται ότι η θέση του ίδιου του Οσποδάρου είναι εξίσου επισφαλής, αφού σύντομα κάποιος άλλος Φαναριώτης θα προετοιμάσει την πτώση του.

Στις μηχανορραφίες αυτές, ο Ζαλλώνης θεωρεί κομβικό το αξίωμα του Βασ-Καπί-Κεχαγιά, ο οποίος μισθοδοτείται από τον Οσποδάρo, προκειμένου αφε-

νός μεν να ενεργεί ως εκπρόσωπός του στην Πύλη εν τη απουσία του και, αφετέρου, να βρίσκεται σε επιφυλακή για τις δολοπλοκίες που σχεδιάζουν σε βάρος του διάφοροι έκπτωτοι ηγεμόνες και φιλόδοξοι Φαναριώτες, την εξορία ή την εκτέλεση των οποίων συχνά μεθοδεύει. Από το επιτελείο που πλαισιώνει τον Βας-Καπί-Κεχαγιά, ο Οσποδάρος επιλέγει κάποιον έμπιστο για να τον κρατά ενήμερο σχετικά με τυχόν μυστικές συνεννοήσεις μεταξύ του υπαλλήλου του και των αντιπάλων του. Οι Ευρωπαίοι αναλυτές της οθωμανικής ιστορίας, κατά-λήγει ο Ζαλλώνης, υποθέτουν εσφαλμένα ότι πίσω από κάθε αποκεφαλισμό αξιωματούχου θα πρέπει να αναζητηθούν πολιτικές αιτίες, ενώ η εξήγηση είναι απλούστερη: κάποιος επιτήδειος Φαναριώτης κατάφερε να εξοντώσει έναν επικίνδυνο αντίπαλό του.

Αντλώντας από την προσωπική του εμπειρία με Φαναριώτες ηγεμόνες και αυλικούς, ο Ζαλλώνης επιχειρεί να στοιχειοθετήσει το συμπέρασμα ότι η ιδιοσυγκρασία τους είναι καθαρά τυχοδιωκτική, καθώς ο τρόπος ζωής που επιλέγουν συνεπάγεται αβεβαιότητα και συνεχείς κινδύνους. Στην προσπάθειά τους να υποσκελίσουν τους αντιπάλους τους, μπορεί να καταστραφούν οικονομικά, να υποστούν φυλάκιση, εξορία ή εκτέλεση. Ωστόσο, παρά τις ταλαιπωρίες που υφίστανται δεν σωφρονίζονται, διότι δεν τις εκλαμβάνουν ως τιμωρίες της Πρόνοιας αλλά ως δυσκολίες του επαγγέλματος: «'Οστις αγαπά τα ρόδα πρέπει να 'χ' υπομονή, κι αν τ' αγκάθια τον τζιμπούνε, να μη λέγει πως πονεί». ²⁰ Πάνω από όλα, αντλούν υπερηφάνεια και δικαίωση από τους οθωμανικούς τίτλους, περιφρονώντας όσους βρίσκονται εκτός του «αριστοκρατικού» κύκλου τους. Αυτό το κράμα δουλοπρέπειας και αλαζονείας που αποδίδει ο συγγραφέας στους Φαναριώτες, εικονογραφείται στο *Σύγγραμμά* του μέσα από περιγραφές, όπως αυτή των βογιάρων που αδυνατούν να συνταξιδεύσουν επειδή τα υπερμεγέθη καλουπάκια που φορούν στο κεφάλι τους δεν χωρούν μέσα στην ίδια άμαξα. ²¹

Στη μετεπαναστατική Ελλάδα του αυτοχθονισμού και της ιδεολογικής κατίσχυσης ενός νέου «τίτλου», εκείνου του «Αγωνιστή», παρόμοιες καταστάσεις θα γίνονται αντικείμενο διακωμώδησης, όπως και κάθε υπόνοια αριστοκρατικής συμπεριφοράς από οποιονδήποτε. «Κόντες Ταλαμανάρας», «Βαρόνος Ξυλόκαστρος», «Πρίγκηψ Καβογρόδος», «Δουξ Κολοκύθας», προτείνει η εφημερίδα *Άγγελος* να ονομάζονται εφεξής οι ντόπιοι, ώστε να συναγωνιστούν τους Φαναριώτες τιτλοφόρους. ²² Η Αθηνά σχολιάζει καυστικά ότι οι ακατάδεχτοι

Φαναριώτες ξεχνούν ότι κατάγονται «από προδότας των ομογενών των» και τους στέλνει «εις το βιβλίον του Ζαλλώνη διά να ιδούν εκεί καθαρά την εικόνα των» και να καταλάβουν γιατί οι ανέστιοι Αγωνιστές –Ψαριανοί, Χίοι, Σουλιώτες και λοιποί– θα προτιμούσαν «μυρίους θανάτους», παρά να τους συγκρίνει κάποιος με τους «Πρίγκιπες Δεσούτσους και άλλους Σούτσους». ²³ Ακόμη και η βασίλισσα Αμαλία γράφει στον πατέρα της πως στους χορούς του παλατιού «οι Φαναριώτες που είναι πιο μορφωμένοι, αλλά όχι πάντα πιο ηθικοί, φέρονται στους Έλληνες που φορούν εθνική ενδυμασία ή δεν είναι τόσο καλά ντυμένοι και που δεν ξέρουν να μιλούν παρά για τα παιδιά τους και τον καιρό, με μεγάλη υπεροψία, de haut en bas». ²⁴ Η βασίλισσα φαίνεται να συμερίζεται όλα τα στερεότυπα που παρουσιάζουν το Φανάρι ως εκκολαπτήριο μακιαβελικών προσωποποιήσεων, στερουμένων ακόμη και του στοιχειώδους αισθήματος της οικογενειακής τιμής. «Αυτοί, γράφει, σε όλα όσα συμβαίνουν δίνουν πολιτική ερμηνεία και πιστεύουν για όλους τους ανθρώπους ότι έχουν ταπεινά κίνητρα και ότι είναι όπως οι ίδιοι, δηλαδή η γυναίκα εναντίον του άνδρα της, ο αδελφός εναντίον του αδελφού του κ.λ.π. κ.λ.π.» Για να καταλήξει στην καθόλου μετριοπαθή εκτίμηση ότι «οι Φαναριώτες είναι αηδιαστικοί». ²⁵

Γενικότερα, οι παρατηρήσεις του Ζαλλώνη σχετικά με την πολιτική ηθική των Φαναριωτών θα γίνουν κοινός τόπος και θα αξιοποιηθούν σε πλήθος μεταγενέστερων άρθρων:

Ηξεύρει ήδη ο κόσμος όλος, ότι οι Φαναριώται δολοφονούσιν αδελφός τον αδελφόν, πατήρ τον υιόν και υιός τον πατέρα, διά να σφετερισθώσιν όχι μίαν ηγεμονίαν, αλλά και μίαν θέσιν κλητήρος αν χρειαστεί. ²⁶ Ο Φαναριώτης δεν αισθάνεται φιλίαν. Ευρίσκεται εις κίνδυνον ο στενώτερος φίλος του; Δεν τον συντρέχει, ούτε καταδέχεται να τον ιδή, ειμή αφού παρέλθη ο κίνδυνος. Εάν μάλιστα δύναται να επισπεύσῃ τον πολιτικόν θάνατον του φίλου του, το κάμνει ευχαρίστως. ²⁷ Μας ετίμων, μας ένδυσον και μας εχόρταινον με των Βλαχομπογδάνων τα αίματα, άμα κατεφιλούσαμεν τα κράσπεδα ενός ή πολλών Ιριτζαλίων άμα επαρουσιάζομεν εις το Δεβλέτι σημαντικάς νέας ωφελείας [...] άμα επετυγχάνομεν την καρατομίαν του αδελφού, συγγενούς, ή άλλου επιβούλου της τύχης μας άμα αι Κυρίαί μας εισεχώρουν εις τα χαρέμια, φιλούσαι τα κράσπεδα των μαύρων ενούχων και άμα εβάλλομεν εις ενέργειαν την στωικήν απάθειάν μας, αδια-

φορούντες και εις άλλα, και αν ο Τούρκος ετίνασσεν επί του καλπακίου μας το τζιμπούκι του.²⁸

Ενίοτε, μάλιστα, ο Τύπος αναπαράγει αυτούσια αποφθέγματα και λόγους Φαναριωτών, των οποίων ο Ζαλλώνης διατείνεται ότι υπήρξε αυτήκοος μάρτυς τον καιρό που υπηρετούσε στις φαναριωτικές αυλές.²⁹ «Αφήσατε εις τους μωρούς φιλοσόφους την φροντίδα να πείσουν τους πτωχούς ότι η ζωή των πλουσίων είναι δυστυχής», «κουρευετε βαθέως τα μαλλία των προβάτων», είναι μόνο λίγα από αυτά τα σημεία του Συγγράμματος που αναπαράγει η εφημερίδα *Ο Πρωινός Κήρυξ* χωρίς, ωστόσο, να αναφέρει την πηγή του.³⁰

Προκειμένου να αποδομήσει την εικόνα του «καλλιεργημένου Φαναριώτη», ο Ζαλλώνης υποστηρίζει ότι η εκμάθηση γλωσσών και η ανάπτυξη τεχνικών χειρισμού των συνομιλητών δεν συνιστούν επαρκή εφόδια για άτομα που φιλοδοξούν να αναλάβουν υπεύθυνες διοικητικές θέσεις. Προσθέτει δε ότι η μόρφωση των γιων των κατώτερων φαναριωτικών οικογενειών είναι ακόμη ελλιπέστερη, διότι παρεμποδίζεται σκόπιμα από τους ίδιους τους Οσποδάρους που φοβούνται τον ανταγωνισμό. Στη μετεπαναστατική Ελλάδα, τα περί ημιμάθειας των Φαναριωτών θα αντιμετωπίζονται πλέον ως κοινό μυστικό:

Η παιδεία των Φαναριωτών είναι επιπόλαιος. Εκτός ολίγων εξαιρέσεων [...] περιορίζεται εις μετρίαν γνώσιν της Ελληνικής και της Γαλλικής γλώσσης. Αλλ' όταν ο Φαναριώτης υπάγη εις τινά συναναστροφήν διακεκριμένην, προετοιμάζεται και έπειτα διά μυρίων τρόπων κατορθώνει ώστε η ομιλία να περιστρέφεται εις το αντικείμενον, το οποίον την αυτήν ημέραν εσπούδασεν.³¹ Αυτοί οι αληθώς ανίκανοι και αμαθέστατοι των επιστημών και τετριμμένοι μόνον εις την σχολήν των σκευωριών και της φρασεολογίας των αυλοδούλων δι' ης και φρονούσι να κρύψωσι την γυμνότητά των.³²

Εξίσου επιτηδευμένη και στρεβλή θεωρεί ο Ζαλλώνης και την ανατροφή των Φαναριωτισσών. Εύλογα υποθέτει κανείς πως στο σημείο αυτό υπεισέρχεται το προσωπικό του παράπονο για τον αποτυχημένο γάμο του. Στον ελληνικό Τύπο, ο τίτλος «Δόμνα» γίνεται συνώνυμος της ανούσιας, υπερφίαλης, ενίοτε και της ανήθικης γυναίκας.

Η δε δοξομανία ανέβη εις τοιούτον υπέρτατον βαθμόν και εις αυτό το γυναικείο φύλον αυτής της αθλίας γενεάς, ώστε διά να γενή Δόμνα μία Φαναριώτισσα, ωθούσε τον σύζυγον αυτής εις τον όλεθρόν του και ετόλμησε να είπη εις φίλους της, να γενή την μίαν ημέραν ο σύζυγός της Ηγεμών διά να ονομασθή αυτή Δόμνα και την επιούσαν ας του αφαιρούσε την ζωήν η εξουσία.³³

Η εφημερίδα *Εθνική* προβαίνει στην αποκάλυψη ότι οι Φαναριώτες είναι μαθημένοι να λειτουργούν «ως προαγωγοί των ιδίων των αδελφών και συζύγων», προκειμένου να βρίσκουν χρηματοδοτές για τα φιλόδοξα σχέδιά τους.³⁴ Εξέχουσα θέση στο *Σύγγραμμα* κατέχει η ανάλυση του συστήματος διοίκησης των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών κατά την εποχή των Φαναριωτών, την οποία ο Ζαλλώνης διαχωρίζει από την προηγούμενη διακυβέρνηση των ντόπιων βογιαρών, παραβλέποντας ότι και οι δύο τύποι οσποδαρίας αποτελούσαν κομμάτι της οθωμανικής διοίκησης και χωρίς να εξετάζει αυτές καθ' εαυτές τις φεουδαρχικές δομές που διαμόρφωναν τις συνθήκες ζωής των αγροτικών πληθυσμών της Μολδοβλαχίας. Από τα αίτια της εξαθλίωσης που απαριθμεί ο Ζαλλώνης, κανένα δεν συνδέεται αποκλειστικά με τη φαναριώτικη διακυβέρνηση λόγου χάρη, η πρόθεση των Οθωμανών να γίνει το ημιαυτόνομο καθεστώς των Ηγεμονιών αβίωτο για τους Μολδοβλάχους, ώστε να αποτελέσει παράδειγμα προς αποφυγή για τους υπόλοιπους κατακτημένους πληθυσμούς, δεν εξαρτάτο από το αν τη θέση του Οσποδάρου κατείχε αυτόχθων ή Φαναριώτης. Επίσης, το γεγονός ότι ο φόρος που εισέπραττε το οθωμανικό κράτος από τις επαρχίες αυτές ήταν προκαθορισμένος και ανεξάρτητος από τα «τυχερά» του Οσποδάρου, στα οποία αυτό δεν είχε λόγο να επεμβαίνει, ήταν μια πραγματικότητα που ίσχυε πριν αλλά και μετά τους Φαναριώτες, όπως και η τακτική του εκπλειστηριασμού των αξιωμάτων και της μετακύλισης του βάρους της εξαγοράς τους στον τοπικό πληθυσμό.³⁵

Στο *Σύγγραμμα* απαριθμούνται λεπτομερώς οι δυνατότητες γρήγορου πλουτισμού που ο κάθε Οσποδάρης εξαντλούσε κατά τη διάρκεια της εφήμερης ηγεμονίας του. Αυτές, εκτός από τους ποικίλους φόρους, περιελάμβαναν, πάντα κατά τον συγγραφέα, την υπερτιμολόγηση δημοσίων έργων και προμηθειών, τους διορισμούς ηγουμένων και μητροπολιτών με το σύστημα της παραχώρησης του αξιώματος σε όποιον πλειοδοτούσε, καθώς και το δικαίωμα του ηγεμόνα να

κληρονομεί τους αρχιεπισκόπους, η περιουσία των οποίων ήταν σημαντική, δεδομένου ότι και αυτοί με τη σειρά τους «εκμίσθωναν» τα κατώτερα ιερατικά σχήματα. Οι ηγεμόνες πλούτιζαν ακόμη από το λαθρεμπόριο ποτών, αλλά και κατάσχοντας τα λάφυρα που προέρχονταν από τη ληστρική δραστηριότητα των φτωχών και επιβάλλοντας στους συλληφθέντες αγγαρείες στα αλατωρυχεία της Ηγεμονίας, τα έσοδα των οποίων καρπώνονταν οι ίδιοι. Τέλος, οι «Δόμνες» είχαν ξεχωριστά εισοδήματα από τους συζύγους τους, προερχόμενα κυρίως από τον κεφαλικό φόρο που επέβαλλαν στους περίπου 40.000 ντόπιους κατσιβέλους (τσιγγάνους), τους οποίους μπορούσαν ακόμη και να πωλούν. Καμία διαφυγή δεν υπήρχε από τις αρπακτικές διαθέσεις του Οσποδάρου, καθώς, ακόμη και αν οι χωρικοί αποφάσιζαν να μετοικήσουν στην Αυστρία ή τη Ρωσία, εκείνος δήμειε τις περιουσίες τους και επέβαλλε πρόστιμα στους συγγενείς τους. Η απαρίθμηση αυτή των εκμεταλλευτικών πρακτικών των Φαναριωτών κλείνει με την περιγραφή της τυραννικής δράσης των Φαναριωτών Δραγουμάνων του στόλου, μια θέση που, όπως εξηγεί ο Ζαλλώνης, αποτελούσε τρόπον τινά τον προθάλαμο για την ανάρρηση στο αξίωμα του Δραγουμάνου και αργότερα του Οσποδάρου. Όποιος Φαναριώτης την κατείχε προσπαθούσε να αποδείξει την αφοσίωσή του στην Πύλη, περιοδεύοντας ο ίδιος στα μικρότερα νησιά για να επισπράττει τον φόρο και βοηθώντας τον Καπετάν Πασά να δημεύει τις περιουσίες των νησιωτών με διάφορες προφάσεις.

Αυτές οι περιγραφές της ζωής στις Ηγεμονίες και της εν γένει διαγωγής των Φαναριωτών αξιωματούχων, θα προκαλούσαν ιδιαίτερη αίσθηση στους αναγνώστες του *Συγγράμματος* στην Ελλάδα. Υποστηρίζοντας ότι η φαναριώτικη διοίκηση των Ηγεμονιών υπήρξε μεγαλύτερο δυστύχημα από την ίδια την οθωμανική κυριαρχία, το *Σύγγραμμα* του Ζαλλώνη, όπως, άλλωστε, και οι ανάλογες αναφορές του Κοραή, θα προκαταλάμβανε αρνητικά ακόμη και όσους δεν είχαν κάποια προσωπική εμπειρία που να τους καθιστά επιφυλακτικούς απέναντι στους Φαναριώτες. «Καμμίαν προσωπικήν αντιπάθειαν δεν έχομεν κατ' αυτών, η ιστορία, η πείρα, τα δυστυχήματα των Μολδοβλάχων, η εν Κωνσταντινουπόλει διαγωγή των, αι παραινέσεις του σοφού συμπολίτου μας Κοραή, δεν μας αφίνουσιν ησυχίαν εις την καρδίαν μας». ³⁶ Ο κυριότερος φόβος των εφημεριδογράφων, που περιγράφουν τα δυστυχήματα των Παραδουνάβιων χωρών με τα μελανότερα χρώματα, είναι ότι οι Φαναριώτες, μαθημένοι να χορταίνουν

«με των Βλαχομπογδάνων τα αίματα» και «στερημένοι τώρ' απροσδοκίτως την τροφήν και την τρυφήν», ετοιμάζονται «ως λιμοκτονημένοι μυΐαι να πετάξωσι προς την ταλαίπωρον Ελλάδα με την ελπίδα να την φλεβοτομήσωσι» και να πλάσουν τους Έλληνες «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν των προ τριάκοντα ετών παρ' αυτών διοικουμένων Βλαχομολδαύων». ³⁷

Ολοκληρώνοντας το πρώτο μέρος του Συγγράμματός του, ο Ζαλλώνης αφιερώνει ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο σε ένα ακόμη φαναριώτικο προπύργιο, το Πατριαρχείο. Στο ζήτημα αυτό εμφανίζεται διχασμένος ανάμεσα στην κυρίαρχη επιδίωξή του να στηλιτεύσει τους Φαναριώτες και στη δευτερεύουσα, αλλά προφανώς εξίσου επιτακτική, διάθεσή του να αποκαλύψει τα κακώς κείμενα στην ορθόδοξη Εκκλησία, αφού έτσι κι αλλιώς ο ίδιος ήταν ρωμαιοκαθολικός. Για να δώσει μεγαλύτερη εγκυρότητα στα λεγόμενά του, επικαλείται συνομιλία ³⁸ που είχε με τρεις επισκόπους της Ανατολικής Εκκλησίας, μέλη της Πατριαρχικής Συνόδου και φίλους του, οι οποίοι του εκμυστηρεύτηκαν ότι η εκκλησιαστική πολιτική των Φαναριωτών συνοψίζεται στον ευτελισμό του απλού λαού και του κατώτερου κλήρου και στη συντήρηση του μίσους απέναντι στα δυτικά χριστιανικά δόγματα. Οι ίδιοι οι συνομιλητές του, ωστόσο, εμφανίζονται στο κείμενο να παραδέχονται ότι αυτή υπήρξε, λίγο-πολύ, η συμπεριφορά της Εκκλησίας από την πρώτη στιγμή της οθωμανικής κατάκτησης. Αφού προσυπογράφουν την κρατούσα άποψη της δυτικής λογιόσύνης σχετικά με τον σχολαστικό δογματισμό που οδήγησε στην αποδυνάμωση του Βυζαντίου, οι τρεις κληρικοί αποκαλύπτουν ότι οι Οθωμανοί, θέλοντας να διαιωνίσουν αυτή την παρακμή, περιέβαλαν τον κλήρο με τιμές και του ανέθεσαν να παρουσιάζει τη δουλεία ως επιταγή της θείας πρόνοιας, αποκόπτοντας παράλληλα κάθε γέφυρα με την Ευρώπη. Ο αναγνώστης οδηγείται τελικά στο συμβιβαστικό συμπέρασμα ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία συνέδραμε μεν εξ αρχής τον κατακτητή και κράτησε το ποιμνίό της στο σκοτάδι, αλλά τα φαινόμενα αυτά επιδεινώθηκαν δραματικά λόγω των Φαναριωτών. Ο Ζαλλώνης παραδέχεται, ωστόσο, ότι η πολιτική του Φαναριού εξασφάλισε στην Ανατολική Εκκλησία δογματική ελευθερία και υπεροχή έναντι των άλλων μιλλέτ της αυτοκρατορίας, περιορίζοντας στο ελάχιστο τον εξισλαμισμό, ένα σύνθημα φαινόμενο στα πρώτα χρόνια της κατάκτησης.

Προκειμένου να καταστήσει σαφές ότι η εχθρότητά του δεν στρέφεται εναντίον της γραικορθόδοξης Εκκλησίας συνολικά, ο Ζαλλώνης διαχωρίζει τους Φανα-

ριώτες από τον απλό κλήρο και τους λαϊκούς, αποδεχόμενος την άποψη των φερόμενων ως συνομιλητών του ότι οι ιερείς δεν είναι παρά ο τελευταίος κρίκος στην αλυσίδα ελέγχου των ραγιαδών από τους Φαναριώτες και τους Οθωμανούς: «Οι Φαναριώται είναι την σήμερον κύριοι της υπάρξεώς μας. Διότι αν κανείς από ημάς εναντιωθή φανερά εις τους σκοπούς ή πολιτικήν των, είναι βέβαιος ότι θέλει χάσει την τάξιν και κατάστασίν του, ευτυχής αν εξορισθή εις το Άγιον όρος ή Κύπρον!»³⁹ Όπως εξηγούν στο κείμενό του οι τρεις κληρικοί, οι εντολές τους είναι υπεύθυνοι και για την οικονομική εκμετάλλευση του λαού από την Εκκλησία, καθώς, υποχρεώνοντας τους ιερείς να εξαγοράζουν τα αξιώματά τους, τους αναγκάζουν να μετακυλίουν τα βάρη αυτά στο ποίμνιό τους: «Ημείς πληρώνομεν, πρέπει να μας πληρώνουν, υποτασόμεθα, πρέπει να μας υποτάσσονται». Εκτός από την επιβολή του «δεκάτου», στην οικονομική αφαιμάξη των πιστών συντελούν και οι αυστηροί εκκλησιαστικοί κανόνες (πολυάριθμες γιορτές και νηστείες, υποχρεωτικά προσκυνήματα και λειτουργίες), που έχουν μάλιστα προβλεφθεί έτσι ώστε να παραβιάζονται, με αποτέλεσμα να επιφέρουν χρηματικά πρόστιμα υπό την απειλή του αφορισμού. Η απονομή δικαιοσύνης με την οποία είναι επιφορτισμένη η Εκκλησία αποτελεί επίσης πεδίο πλουτισμού για τους ιερείς και τελεί υπό τον πλήρη έλεγχο των Φαναριωτών, υπενθυμίζει ο Ζαλλώνης, φέρνοντας ως παράδειγμα την περίπτωση του διαζυγίου του και τις πιέσεις που ασκήθηκαν στον Πατριάρχη προκειμένου να συναινέσει.

Μετεπαναστατικά, οι αποκαλύψεις του Συγγράμματος σχετικά με την εκκλησιαστική πολιτική των Φαναριωτών θα παρείχαν την καλύτερη επιβεβαίωση σε όσους πρέσβευαν την ανάγκη για εκκλησιαστική μεταρρύθμιση και αποδέσμευση της ελλαδικής Εκκλησίας από τον έλεγχο του Πατριαρχείου – αιτήματα που, εκτός από τον Κοραή,⁴⁰ διατυπώνει και ο ίδιος ο Ζαλλώνης. Εμφορούμενη από αυτές τις ιδέες, η εφημερίδα Αθηνά αντιμετωπίζει τους κοσμικούς και τους θρησκευτικούς εκπροσώπους του Φαναρίου ως τμήματα του ίδιου διεφθαρμένου μηχανισμού που μετατρέπει τη θρησκεία σε όργανο ποταπής χειραγώγησης των μαζών. Αποσυνδέει την ορθόδοξη πίστη από την προσκόλληση στο φαναριώτικο τυπικό και αποκαλεί «ιερούς σατράπας» τους κληρικούς που διατηρούν σχέσεις με το Πατριαρχείο, κατηγορώντας τους μάλιστα ότι σχεδιάζουν να καταστήσουν τους ελεύθερους Έλληνες «τσαράνους»: «Θέλουν τέλος πάντων να γίνουν εις την Ελλάδα Γρηγόριοι και Ιννοκέντιοι, αληθείς δεσπότες [...] Έλλην

και ανατολικός Χριστιανός είναι έν και το αυτό πράγμα, και δεν έχει χρεία να γίνη Τσαράνος ή Ταγκαλάκι εις Φαναριώτας και ασιατικούς δεσπότης διά να μείνει πιστός εις την θρησκείαν του. Τα δούλα έθνη ούτε εθνισμό ούτε θρησκείαν έχουν». ⁴¹ Είναι επίσης ενδεικτικό ότι ακόμη και η εφημερίδα *Χρόνος*, του τόσο ευνοϊκά διακείμενου απέναντι στο Πατριαρχείο Ιωάννη Φιλήμονα, αναπαράγει τις καταγγελίες του Ζαλλώνη σχετικά με την αρνητική επιρροή των Φαναριωτών σε όλες τις βαθμίδες της ιεροσύνης. ⁴²

Το μοναδικό σημείο του *Συγγράμματος* που δεν τροφοδοτεί με επιχειρήματα τους οπαδούς της εκκλησιαστικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, είναι οι απόψεις του Ζαλλώνη περί συμφιλίωσης με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία – συμφιλίωση την οποία, ως πιστός Καθολικός, θεωρεί αναγκαία για την αναγέννηση της θρησκευτικής ζωής του έθνους, διευκρινίζοντας επιπλέον ότι οι παραχωρήσεις που απαιτεί μια τέτοια εξέλιξη θα πρέπει να είναι μονόπλευρες, με την έννοια ότι οι ορθόδοξοι είναι εκείνοι που οφείλουν να απαρνηθούν τη δογματική τους ταυτότητα, το ημερολόγιό τους, κ.λπ. Με λίγα λόγια, για τον Ζαλλώνη, ο εκπολιτισμός θα οδηγήσει αυτονόητα τους Έλληνες στην υιοθέτηση του ρωμαιοκαθολικού δόγματος, καθώς η Ορθοδοξία προήλθε από την ανατολική βαρβαρότητα και αρμόζει μόνο σε αυτήν. Αυτές οι εκπεφρασμένες προσδοκίες δικαίωναν, ασφαλώς, την καχυποψία πολλών φιλορθόδοξων απέναντι στα δυτικά φώτα. Είναι λοιπόν ευεξήγητο γιατί το κεφάλαιο αυτό αφαιρέθηκε εντελώς από τη δεύτερη ελληνική έκδοση του *Συγγράμματος*, όπως συνέβη επίσης με την αφιέρωση του συγγραφέα στον βασιλιά της Γαλλίας, αλλά και με τις προτάσεις του για επίλυση του ελληνικού πολιτειακού ζητήματος από τις Δυνάμεις. Τα σημεία αυτά δεν ήταν, ίσως, τόσο ενοχλητικά το 1831, όταν οι Έλληνες είχαν νωπές τις μνήμες του Ναβαρίνου και της διπλωματικής παρέμβασης των Δυνάμεων υπέρ τους. Αντιθέτως, το 1855, μεσούσης της αγγλογαλλικής κατοχής, με το πολιτειακό ζήτημα λήξαν και τον Όθωνα στο απόγειο της δημοφιλίας του, ούτε η αφοσίωση του καθολικού συγγραφέα στην δεύτερη πατρίδα του, ούτε, πολύ περισσότερο, ο ζήλος του για την προσέγγιση με την «αιρετική» Δύση θα συνέβαλαν στην αποδοχή του βιβλίου και των ιδεών του.

Έχοντας ολοκληρώσει το περιγραφικό μέρος του έργου του, ο Ζαλλώνης επικεντρώνεται στον πρωταρχικό στόχο του, που είναι να αποτρέψει κάθε μελλοντική ανάμειξη Φαναριωτών στο ελληνικό κράτος. Η επιχειρηματολογία του

κινείται σε τρία επίπεδα: Πρώτον, απαξιώνει την πολιτική εμπειρία των αντιπάλων του, αποδεικνύοντας ότι αυτή αποκτήθηκε εις βάρος των εθνικών συμφερόντων. Δεύτερον, αμφισβητεί τη συμμετοχή τους στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και, όποτε αυτή μοιάζει να είναι αυταπόδεικτη, αμφισβητεί τα κίνητρα που την ενέπνευσαν. Τέλος, απογυμνώνει τους τίτλους ευγενείας τους από οποιαδήποτε ιστορική ή ιδεολογική νομιμοποίηση.

Από την ανάλυσή του συνάγεται ότι, αν και μια άλωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας εκ των έσω ήταν εφικτή και θα μπορούσε να λειτουργήσει προς όφελος του ελληνικού έθνους, οι Φαναριώτες όχι απλά αδιαφόρησαν για την τύχη των ομοεθνών τους, αλλά εισηγούνταν στους Οθωμανούς την καταδυναστευσή τους. Για να αποδείξει, μάλιστα, ότι υπήρχαν περιθώρια για καλύτερη μεταχείριση, επικαλείται το παράδειγμα των Αρμενίων, για τους οποίους θεωρεί ότι ζούσαν ως πραγματική εθνική κοινότητα, οι κεφαλές της οποίας μεριμνούσαν για την τύχη των υπολοίπων.⁴³ Εάν, λοιπόν, οι Φαναριώτες δεν είχαν την πρόθεση να χρησιμοποιήσουν τα αξιώματά τους για να συνδράμουν ομοεθνείς και ομοθρήσκους, πολύ περισσότερο δεν ήταν διατεθειμένοι να τα εγκαταλείψουν για να υποστηρίξουν ένα εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα. Επιχειρηματολογώντας πάνω σε αυτό το θέμα, ο Ζαλλώνης αναπτύσσει παράλληλα την ερμηνευτική του προσέγγιση για το ζήτημα της Ελληνικής Επανάστασης: Το δικαίωμα του ελληνικού λαού στην επανάσταση θεμελιώνεται στην παρακαταθήκη του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και η πολιτισμένη Ευρώπη οφείλει να το αναγνωρίσει, πολύ περισσότερο επειδή η ίδια δεν θωράκισε, ως όφειλε, την πολιτισμική και εδαφική ακεραιότητα του χριστιανικού κόσμου απέναντι στον ασιάτη και αλλόπιστο εισβολέα. Ο Ζαλλώνης κρίνει σκόπιμο να τονίσει αυτή τη διάσταση, για να αμβλύνει την καχυποψία όσων βλέπουν στο 1821 μια εκδήλωση καρμιοναρισμού. Για τον ίδιο ίσως λόγο και γνωρίζοντας ότι οι μυστικές εταιρείες δεν ήταν ιδιαίτερα αρεστές στην Ευρώπη της Παλινόρθωσης, αμφισβητεί ανοιχτά την ύπαρξη του οργανωμένου δικτύου της Φιλικής Εταιρείας: «Αν υπήρχον εταιριστάι εις την Ελλάδα θα τους είχαμε βέβαια διακρίνει εις την εποχήν του τελευταίου πολέμου της Ρωσίας κατά των Τούρκων. Και δεν ηξέυρω αν εις την εποχήν ταύτην ωμίλησαν περί τινός εταιρείας ανθρώπων γνωστών υπό το όνομα εταιριστών.» Ο βασικότερος, όμως, λόγος για τον οποίο ο Ζαλλώνης αμφισβητεί τη Φιλική Εταιρεία είναι ο φόβος του ότι φαναριώτικοι κύκλοι θα μπο-

ρούσαν να σφετερισθούν το νεφελώδες αυτό όνομα. Η εκδοχή που προτιμά είναι ότι η Επανάσταση ήταν μια υπόθεση με στενά γεωγραφικά όρια, που οργανώθηκε από τους Πελοποννήσιους και τους Νησιώτες στις περιοχές ακριβώς όπου επικράτησε και όχι σε κάποιες απομακρυσμένες εμπορικές παροικίες. Πίσω από την αντικειμενική ανάλυση των συνθηκών που ευνόησαν μια τέτοια εξέλιξη, διαφαίνεται η πίστη του στην ψυχική ανωτερότητα των συγκεκριμένων πληθυσμών και σχεδόν προδικάζεται η ίδρυση ενός εδαφικά περιορισμένου ελλαδικού βασιλείου. «Οι Τούρκοι έλεγαν πάντα στα παιδιά τους: μην πιστεύετε ποτέ τους διαβολομωραίτας»», διαβεβαιώνει ο Ζαλλώνης τον αναγνώστη του.⁴⁴ Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι αποκαλεί τους επαναστάτες «αναγεννητές της Αττικής» και συνοψίζει το νόημα της Επανάστασης στη φράση, «τα φώτα δεν εσβέστησαν διά παντός εις την Αττικήν».⁴⁵

Η καχυποψία του απέναντι στη Φιλική Εταιρεία, οργάνωση κατά κύριο λόγο κατευθυνόμενη από εξωελλαδικά κέντρα, ίσως να οφείλεται εν μέρει και στην τάση του να υποτιμά τους εκτός της «κλασικής Ελλάδας» Γραικούς, στάση που γίνεται ιδιαίτερα εμφανής όταν αναφέρεται, λ.χ., στους «νωθρούς, αφελληνισθέντες» εμπόρους της Πόλης. Υπ' αυτή την έννοια, ο Ζαλλώνης συγκαταλέγεται τρόπον τινά στους θεωρητικούς του αυτοχθονισμού, πράγμα που οπωσδήποτε αύξησε τη δημοφιλία του μεταξύ εκείνων που συνέδεαν τα κατορθώματα του '21 με την επιβίωση του αρχαιοελληνικού κλέους στα εδάφη που απελευθερώθηκαν και αποτέλεσαν το ελληνικό βασίλειο. Η απελευθέρωση των εδαφών αυτών απέδειξε πως «[ημείς οι σημερινοί Έλληνες] δεν είμεθα ανάξιοι απόγονοι των παλαιών».⁴⁶ Έτσι απαντά ο αγανακτισμένος συντάκτης της αυτοχθονικής εφημερίδας Άγγελος σε σχόλιο που έκανε ο «Φαναριώτης συντάκτης της Αναμορφώσεως», που «μόνος αυτός είναι ανάξιος να καλήται απόγονος των Ελλήνων, διότι αυτός μόνος φέρει καθ' εαυτό το στίγμα της αναξιοτήτος.» Στη μετεπαναστατική Ελλάδα, ο όρος «Αγωνιστής» εισάγει αναπόφευκτα μια σημαντική τομή στο εσωτερικό του όρου «Έλληνας». Το γεγονός αυτό αποκτά ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα αν αναλογιστεί κανείς ότι ο «Αγωνιστής» διολισθαίνει σημασιολογικά προς τον «αυτόχθονα». Διαμορφώνεται ως εκ τούτου μια προνομιακή σχέση της αυτοχθονίας με την ελληνικότητα, η οποία οικοδομείται εν πολλοίς στον αντίποδα του ιδεότυπου του «Φαναριώτη». Στο ακόλουθο απόσπασμα, οι «γνήσιοι Έλληνες» προσδιορίζονται ως απόγονοι των

κατοίκων των περιοχών που συναποτέλεσαν την Αχαιική Συμμαχία και οι «Φαναριώτες» ως το αντίπαλο προς αυτούς δέος:

Αφ' ότου εξερράγη η επανάστασις δύο στοιχεία παλαιούσιν εις την Ελλάδα, ο αγαθός αυτής δαίμων με τον κακόν δαίμονα [...] οι γνήσιοι και αυτόχθονες Έλληνες με τους αποτροπαίους και μοχθηρούς Φαναριώτας. Ο πεισματώδης ούτος πόλεμος, αν και έλαβε διαφόρους ανακωχάς, δεν έπαυσεν όμως ποτέ οριστικώς, ούτε θέλει εκλείψει πριν καταστραφώσιν οι αρχέκακοι Φαναριώται, ή η Ελλάς υποδουλωθεί εκ νέου διεσπαραγμένη εις ελεινότητα αδύνατα κόμματα, καθώς τούτο συνέβη επί Μακεδόνων κατά τας τελευταίας ημέρας του πολιτικού αυτής βίου προ της εν Χαιρωνεία μάχης, επί δε Ρωμαίων μετά την διάλυσιν της Αχαιικής συμμαχίας.⁴⁷

Ο όρος «Φαναριώτης», με τη σειρά του, δεν προσλαμβάνει πάντοτε τη στενή γεωγραφική και πολιτική έννοια της καταγωγής από το Φανάρι. Συχνά αποκτά ένα ευρύτερο και ασαφέστερο σημασιόμορφο, το οποίο λειτουργεί ως «σημασιολογικός άλλος» για τον ιδεότυπο του «Αγωνιστή»: κοντολογίς, ο «Φαναριώτης» είναι ό,τι δεν είναι ο «Αγωνιστής»:

Λέγοντες Φαναριώτην εννοούμεν σήμεραν οι Έλληνες, με γενικωτέραν σημασίαν από εκείνην του τοπικού ονόματος, άνθρωπον γεννηθέντα και ανατραφέντα με ιδέας υπεροχής, άνθρωπον καταχθόνιον [...] κηφήνα, [...] τρεφόμενον από αλλοτρίους ιδρώτας, [...] χαμερπή, κόλακα, ασυνείδητον, κλέπτην, άρπαγα, ραδιούργον, και με καρδίαν Βελζεβούλ.⁴⁸

Αυτή είναι μια από τις πολλές απόπειρες να αποδοθεί η τρέχουσα σημασία όρων όπως «Φαναριώτης» και «φαναριωτισμός», που αποδεικνύονται εξαιρετικά εύπλαστοι. Η αντιφαναριωτική ρητορεία των οθωνικών χρόνων αποτελεί σε μεγάλο βαθμό απότοκο του αυτοχθονισμού, ενίοτε δε και υποκατάστατό του, με την έννοια ότι επιστρατεύεται συχνά προκειμένου να ειπωθούν πράγματα που δεν θα γίνονταν εύκολα αποδεκτά σε μια συζήτηση περί ετεροχθόνων. Για μια ακόμη φορά, οι ειλικρινείς εξομολογήσεις της βασιλίσσας Αμαλίας προς τον πατέρα της θα μας φανούν χρήσιμες. Η Αμαλία δεν έβλεπε με καλό μάτι τους

ετερόχθονες θεσιθήρες που κατέκλυσαν το βασίλειό της. «Εγώ, για να είμαι ειλικρινής, γράφει, είμαι στο βάθος της καρδιάς μου υπέρ των Ελλήνων που κατοικούσαν εδώ, αλλά δεν εκφράζομαι, φυσικά.» Σε ό,τι αφορά τους ετερόχθονες, θα προτιμούσε «να έρχονταν στη χώρα άνθρωποι με περιουσία, που θα αγόραζαν εδώ ιδιοκτησίες» και δεν θα τρέφονταν από τα δημόσια ταμεία. Ομολογεί πως δεν τολμά να υποστηρίξει ανοιχτά τους αυτόχθονες υπηκόους της απέναντι σε «κάθε νεαρό με ύποπτη προέλευση», επειδή αντιλαμβάνεται τα επιχειρήματα των ετεροχθονιστών και δεν επιθυμεί να δυσαρεστήσει «ούτε τους Έλληνες του βασιλείου ούτε της Τουρκίας». Εκτιμά, ωστόσο, ότι το μένος εναντίον των Φαναριωτών υπερβαίνει τα όρια του αυτοχθονισμού, γι' αυτό και «τους Φαναριώτες θα μπορούσε κανείς ίσως να τους αποκλείσει [πιο εύκολα], αν αυτό γινόταν με τρόπο που να μη στρέφεται και εναντίον των άλλων.» Όσο για την ίδια, είναι πεπεισμένη ότι το να απαλλαγεί από τους Φαναριώτες αποτελεί τη μόνη αίσια προοπτική που άνοιξε η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου: «Το να ξεφορτωθεί κανείς αυτούς τους άχρηστους –ο Θεός να με συγχωρήσει– δεν είναι για το κράτος μεγάλη απώλεια». ⁴⁹

Με δεδομένη, λοιπόν, την ευρύτατη διάδοση του αντιφαναριωτικού αφηγήματος, ο αντιφαναριωτισμός λειτουργεί συχνά ως προκάλυμμα του αυτοχθονισμού, όπως δείχνει η χρήση γενικόλογων εκφράσεων του τύπου: «οι Φαναριώται και οι τούτοις όμοιοι» ή «οι νεήλυδες του Φαναρίου και λοιπών μερών», «οι κακοήθεις νεήλυδες του Φαναρίου και της Ασίας» ή «και άλλων διαφόρων της ευρωπαϊκής και ασιατικής Τουρκίας μερών». ⁵⁰ Τα «λοιπά μέρη» σπανιότατα κατονομάζονται, αλλά, χάρη στον ιδιότυπο αυτόν κώδικα που στοχοποιεί μια απροσδιόριστη ομάδα, η οποία μοιάζει να μην περιλαμβάνει παρά ορισμένους τυχοδιώκτες, πολλές εφημερίδες διοχετεύουν την ξενηλατική τους διάθεση, χωρίς να ξεπερνούν τα όρια του εθνικά αποδεκτού κυρίαρχου λόγου της εποχής, ο οποίος αποκηρύσσει, κατά τα άλλα, τον ιδιοτελή αυτοχθονισμό.

Χάρη στα διαδεδομένα αντιφαναριωτικά στερεότυπα, η αντιφαναριωτική προπαγάνδα μπορεί να εμφανίζεται ως λόγος ενάντια σε έναν εθνικό εχθρό και όχι ως απότοκο ενός στενόμυαλου, συμφεροντολογικού «ελλαδισμού». Εφημερίδεςσημαιοφόροι στον πόλεμο κατά των Φαναριωτών, θα σπεύσουν να διευκρινίσουν ότι «ημείς δεν έχουμε φανατισμόν αυτοχθονικόν. Πρόκειται δε μόνον περί της οληθρίου γενεάς εκείνης, ήτις διέκοψε την λαμπράν, την εθνικήν πορείαν

μας και επέφερε τα μεγάλα δυστυχήματά μας». ⁵¹ Με άλλα λόγια, όταν οι πληρεξούσιοι ψήφισαν υπέρ του Β΄ Ψηφίσματος περί ετεροχθόνων, στην ουσία, ζητούσαν «να καθαρισθή η δημόσιος υπηρεσία [...] από την μισαράν των Φαναριωτών γενεάν». ⁵² Από αυτή την άποψη, η σημασία του Συγγράμματος του Ζαλλώνη είναι διττή: αφενός μεν συμβάλλει στη διάχυση των στερεοτύπων που επιτρέπουν στον αντιφαναριωτισμό να καταστεί ρητορική χωρίς αντίλογο και, αφετέρου, κολακεύει τη ματαιοδοξία των Ελλαδιτών, αναγνωρίζοντας στους ορεσίβιους που ζουν μακριά από την έδρα της οθωμανικής αυτοκρατορίας τους μόνους Έλληνες που μπορούν να φέρουν επάξια αυτό το όνομα. Εκτός από τον Ζαλλώνη, τη θεωρητική τεκμηρίωση παρόμοιων απόψεων παρέχουν σημαντικοί ιστοριογράφοι, όπως ο Choiseul Gouffier και ο Cl. D. Raffanel, οι οποίοι διακρίνουν στους Ελλαδίτες το πιο ανόθευτο και αντιπροσωπευτικό κομμάτι του ελλητισμού. ⁵³ Μεσούσης της διαμάχης αυτοχθόνων-ετεροχθόνων, κυκλοφόρησε στην πρωτεύουσα ανώνυμο φυλλάδιο –εμφανώς επηρεασμένο από τις απόψεις του Φαλμεράυερ– ⁵⁴ το οποίο προπαγάνδιζε υπέρ της «ελληνικότητας» των Φαναριωτών και υποστήριζε ότι ο ελληνικός πληθυσμός έμεινε πιο ανόθευτος στην Κωνσταντινούπολη από ότι στην κυρίως Ελλάδα. Ο Πρωινός Κήρυξ δημοσίευσε τότε μια οργισμένη απάντηση:

Αν [...] αι επιδρομαί νοθεύουσι τα γένη και τας φυλάς, πώς εξαιρείς την Κωνσταντινούπολιν, ήτις σήμερον καθώς και το πάλαι, κατακείτο από μίγμα 72 φυλών, ήτις υπέφερε την σημαντικωτέραν επιδρομήν και επί Ρωμαίων και επί Μωάμεθ του Β΄; Και αν επιθυμής ν' ακούσης την καθαράν Αιολοδοωικήν διάλεκτον, δεν ανοίγης τα ώτα σου εις την φωνήν των χωρικών της Ελλάδος, αλλά περιορίζεσαι εις των Τζελεπιδων σου, τα τζάνουμ, εφαγέντε, εκαμέτε, και τους τουρκίζοντας γαλλισμούς; ⁵⁵

Αυτή η συζήτηση περί πολιτισμικής καθαρότητας ανατροφοδοτείται αναπόφευκτα και από την αποτίμηση του ιστορικού ρόλου των Φαναριωτών με εθνικά κριτήρια. Εκτός από «άνθρωποι συνήλυδες, καταγόμενοι από διάφορα μέρη της Θράκης και της Ασίας», πράγμα από μόνο του κακό, οι Φαναριώτες προπαντός ήταν εκείνοι που «εχρημάτισαν πάντοτε τα προχειρότατα όργανα της τυραννία των σουλτάνων». ⁵⁶ Ως υπηρέτες της οθωμανικής Διοίκησης σε υπερ-

τοπικό επίπεδο, που δεν έχουν να επιδείξουν καμία παράδοση ανυπακοής, οι Φαναριώτες δεν μπορούν να συναγωνιστούν τους παραδοσιακούς ενόπλους οι οποίοι, οικειοποιούμενοι το 1821, εμφανίζονται ως φορείς μιας μακραίωνης «εθνικής αντίστασης». Ο αντιφαναριωτισμός που απηχεί προβληματισμούς αυτού του τύπου δεν εκπορεύεται απαραίτητα από τον αυτοχθονικό χώρο, αλλά απαντάται εξίσου σε έντυπα με φιλοετεροχθονικές θέσεις,⁵⁷ όπως η Αθηνά, η οποία ανάγει τον «φαναριωτισμό» σε ειδοποιό διαφορά μεταξύ καλών και κακών ετεροχθόνων⁵⁸ και ο Φίλος του Λαού, που αποκαλεί τους Φαναριώτες «αϊδίους του εθνικού ονόματος».⁵⁹

Οι ίδιοι οι Φαναριώτες, αντιλαμβανόμενοι την παντοδυναμία παρόμοιων ιδεολογημάτων, χρησιμοποιούν έναν «ελλαδοκεντρικό» στην ουσία του λόγο για να πιστοποιήσουν την ελληνικότητά τους, υπερτονίζοντας όσα στοιχεία μπορούν να θεμελιώσουν κάποια σύνδεση ανάμεσα στον τόπο καταγωγής τους και το ελλαδικό κέντρο. Σε μια από τις πιο ενδιαφέρουσες στιγμές της επιχειρηματολογίας της, η *Συνένωσις*, εφημερίδα των αδελφών Αλέξανδρου και Παναγιώτη Σούτσου, αποκαλεί «αθηναϊκή αποικία» την Κωνσταντινούπολη και «προκρίτους της πρωτεύουσής» τους Φαναριώτες, υποδεικνύοντας έτσι ότι τα αξιώματά τους δεν διέφεραν ουσιαστικά από τα αντίστοιχα των ελλαδιτών προυχόντων.⁶⁰ Ο δε ανώνυμος συντάκτης φυλλαδίου που κυκλοφόρησε στην Αθήνα προς υπεράσπιση των Φαναριωτών κατά την ταραχώδη περίοδο της Σεπτεμβριανής επανάστασης, υπογραμμίζει ότι η Κωνσταντινούπολη χτίστηκε «από Μεγαρείς διά συνεργείας και άλλων Ελλήνων καθώς Λακεδαιμονίων, Αργείων και Βοιωτών, υπό την οδηγίαν του Βύζαντος, όθεν και ωνομάσθη Βυζάντιον».⁶¹ Ταυτόχρονα, αντιλαμβανόμενες πως η αποκατάσταση των Φαναριωτών προϋποθέτει απαραίτητως την ένταξή τους στο «έπος του '21», «φαναριώτικες» εφημερίδες, όπως η *Συνένωσις* και η *Ευνομία* του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, υποστηρίζουν εμφατικά ότι οι Φαναριώτες στελέχωσαν τη Φιλική Εταιρεία και έγιναν οι πρωτομάρτυρες του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα.⁶²

Για να επιστρέψουμε στο κείμενο του Ζαλλώνη, για τον οποίο η Επανάσταση αποτελεί επίσης κομβικό σημείο, το πραγματικό ζητούμενο δεν είναι αν υπήρξε ή δεν υπήρξε η Φιλική Εταιρεία. Είναι προφανές ότι θα προτιμούσε να ξεχαστεί η ύπαρξή της· εφόσον, όμως, είναι αναγκασμένος να την αποδεχθεί ως πραγματικότητα, εκείνο που προέχει είναι να απαλείψει κάθε υπόνοια επαναστατικής

δράσης εκ μέρους των Φαναριωτών. Γι' αυτό, ενώ αρχικά την απορρίπτει, στην πορεία μιλά για μια οργάνωση υπαρκτή, που πράγματι προετοίμασε την Επανάσταση, αλλά δεν συμπεριέλαβε Φαναριώτες στα δίκτυά της.⁶³ Για να αποδείξει ότι η μοναδική επανάσταση που θα μπορούσαν να φανταστούν οι Φαναριώτες θα συνίστατο σε μια επωφελή για τους ίδιους αναδιανομή της εξουσίας υπό την αιγίδα του Σεραγιού, ο Ζαλλώνης εμφανίζει κάποιον βογιάρο να κοινοποιεί στους γιους του ένα σχέδιο εξάπλωσης του μοντέλου της φαναριώτικης Ηγεμονίας σε διάφορες περιοχές, μεταξύ των οποίων και η Πελοπόννησος:

Ενθυμείσθε, τέκνα μου, ότι οι Φαναριώται επάσχισαν πάντοτε κρυφίως, αλλ' εις μάτην να καταστρέψουν τας σατραπείας, είτε της Σερβίας είτε της Πελοποννήσου, και αυτής της Κύπρου, όχι με σκοπόν να καταστήσουν τους λαούς αυτονόμους, αλλά να τους βάλλουν υπό την εξουσίαν των, ως τους Βλαχομολδαβούς. Ενθυμείσθε το, αν η περίστασις παρρησιασθή, να εμπορέσετε να εκπληρώσετε τον μέγαν τούτον σκοπόν.⁶⁴

Η αναφορά στην Πελοπόννησο δεν συνοδεύεται από επαρκείς εξηγήσεις. Προφανώς, ο Ζαλλώνης θεωρεί πως τα Ορλωφικά υποκινήθηκαν από Φαναριώτες που αποσκοπούσαν στην αποτυχία του κινήματος και τη μετατροπή της περιοχής σε Ηγεμονία. Με την ίδια καχυποψία αντιμετωπίζει και την ανάμειξη Φαναριωτών στην Επανάσταση του 1821. Προειδοποιεί, μάλιστα, τους Έλληνες ότι οι Φαναριώτες είναι ανά πάσα στιγμή έτοιμοι είτε να διαπραγματευθούν με τον Σουλτάνο την ανάκτηση των προνομίων τους είτε να αξιοποιήσουν τις γνωριμίες που διατηρούν με τον διπλωματικό κόσμο της Ευρώπης για να παρέμβουν στο ελληνικό ζήτημα.

Οι προειδοποιήσεις του αυτές δεν θα περάσουν απαρατήρητες στη μετεπανάστατική Ελλάδα, όπου την αρνητική φήμη που συνοδεύει τους Φαναριώτες που καταφθάνουν ενισχύει το γεγονός ότι η παρουσία τους φέρεται ως απειλή για τις τοπικές ελίτ, παλιές και νεόκοπες. Ανατρέχοντας στην πρόσφατη Επανάσταση, ο οθωνικός Τύπος καταγγέλλει αναδρομικά τη φιλοδοξία του Καρατζά να αναγορευτεί ηγεμόνας του νέου κράτους, καθώς και την πρόθεση των Νέγρη και Μαυροκορδάτου να υπονομεύσουν τη σύμπνοια των επαναστατημένων επαρχιών, ώστε να επιτύχουν τη μερική αυτονομία ορισμένων εξ αυτών, κατά το

πρότυπο των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Ενδεικτικά, ο Ζέφυρος αποκαλύπτει τις απόπειρες του Μαυροκορδάτου να εξασφαλίσει τη συμμαχία του Κολοκωτρώνη σε σχέδιο μετατροπής της Πελοποννήσου σε φαναριώτικο «Πριγκηπάτο»,⁶⁵ ενώ ο Θρίαμβος του Συντάγματος ερμηνεύει την συγκρότηση των τοπικών οργανισμών της Στερεάς Ελλάδας ως πονηρό τέχνασμα του «Ακαρνάμπεη» Μαυροκορδάτου και του «Αθηνάμπεη» Νέγρη, που προσπαθούσαν έτσι να διαμορφώσουν τα προπλάσματα των μελλοντικών τους Ηγεμονιών.⁶⁶

Με τον ίδιο τρόπο ερμηνεύεται και ο ρόλος των Φαναριωτών στα πολιτικά πράγματα του νεοσύστατου κράτους. Στον Τύπο διατυπώνονται διαρκώς υποψίες για την ανάμειξή τους σε αντεθνικά σχέδια που εξυφαίνονται στους προθάλαμους της ευρωπαϊκής διπλωματίας. Συχνότατα είναι τα άρθρα που κατηγορούν τους Φαναριώτες ότι, εκτελώντας αγγλικές εντολές, οργάνωσαν τη δολοφονία του Καποδίστρια και την πυρπόληση του στόλου.⁶⁷ Επιπλέον, οι Φαναριώτες χρεώνονται τη διαρροή των ιατρικών πληροφοριών περί ανικανότητας του Όθωνα, το υπόμνημα Βαλερστάιν, τις αγγλικές διακοινώσεις, τα ανώνυμα ανθελληνικά άρθρα ξένων εφημερίδων, αλλά και τη διαρκώς φημολογούμενη δρομολόγηση της μετατροπής οθωμανικών περιοχών με ελληνικό πληθυσμό σε Ηγεμονίες υπό φαναριώτικη διοίκηση.⁶⁸ Μεταξύ των πολλών άρθρων που επισείουν αυτόν τον κίνδυνο, ιδιαίτερα αποκαλυπτικές είναι οι καταγγελίες της Αθηνάς που αφορούν σε αγγλικό σχέδιο επέκτασης της φαναριώτικης Ηγεμονίας της Σάμου στην Κρήτη.⁶⁹ Εν πολλοίς, οι σκιαμαχίες του Τύπου εναντίον της μονίμως θρυλούμενης παρασκηνιακής δράσης των Φαναριωτών κινούνται στα χνάρια των υποδείξεων του Ζαλλώνη, ο οποίος δεν φαινόταν να είναι σε θέση να δώσει σαφείς εξηγήσεις για τα κίνητρα και τις επιδιώξεις πίσω από τις σκοτεινές μηχανογραφίες των Φαναριωτών, γεγονός που ενίσχυε «τον μύθο της παντοδυναμίας τους» και εντέλει καθιστούσε «ακόμη πιο σκοτεινό εκείνο που ήθελε να φέρει στο φως».⁷⁰ Στο τέλος του πονήματός του, ο Ζαλλώνης διατυπώνει κάποιες, μάλλον συντηρητικές, σχέψεις για την επίλυση του ελληνικού πολιτειακού ζητήματος, την οποία με ευκολία εναποθέτει στις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Το αριστοκρατικό πολίτευμα τού φαίνεται αταίριαστο προς την ελληνική κοινωνική πραγματικότητα, αλλά απορρίπτει εξίσου και τους δημοκρατικούς θεσμούς, με το σκεπτικό ότι αφενός προαπαιτούν έναν πεπαιδευμένο λαό και, αφετέρου, συνιστούν παράγοντα αποσταθεροποίησης, επειδή κεντρίζουν την

ατομική φιλοδοξία, η οποία βρόγχε ήδη ευρύ πεδίο ανάπτυξης στην Επανάσταση. Οραματίζεται λοιπόν μια συνταγματική μοναρχία που θα εξασφαλίσει την επιδοκιμασία της Ευρώπης και, στη θέση του νέου μονάρχη, ένα άφθαρτο πρόσωπο, χωρίς ανάμειξη στην Επανάσταση, αλλά με αδιαφιλονίκητα δικαιώματα στον ελληνικό θρόνο – δικαιώματα για τα οποία, ωστόσο, ο Ζαλλώνης δυσκολεύεται να τεκμηριώσει το πού θα θεμελιώνονται. Παρόλο που θεωρεί αμφίβολης γνησιότητας όλες τις αναγωγές ονομάτων σε αριστοκρατικές γενεαλογίες του απώτατου παρελθόντος, δηλώνει ότι δεν θα είχε αντίρρηση αν στον ελληνικό θρόνο αναβιβαζόταν ένας αποδεδειγμένος απόγονος των βυζαντινών αυτοκρατόρων. Η μοναδική ένστασή του αφορά και πάλι στους Φαναριώτες, για τους οποίους διαβεβαιώνει ότι δεν έλκουν την καταγωγή από τις σημαντικές βυζαντινές οικογένειες και ότι οι περισσότεροι δεν κατάγονται καν από το Φανάρι, αλλά συγκεντρώθηκαν εκεί από όλα τα σημεία της οθωμανικής αυτοκρατορίας.⁷¹

Με τον ίδιο ζήλο, φοβούμενες ενδεχόμενη μελλοντική διεκδίκηση του ελληνικού θρόνου από Φαναριώτες, οι εφημερίδες της οθωμανικής περιόδου εξετάζουν τους φαναριώτικους τίτλους ευγενείας από πολλές απόψεις: ως προς την ιστορική προέλευση, τη γνησιότητα, τη συνάφεια με αντίστοιχους ευρωπαϊκούς, αλλά και το κατά πόσο αποτελούν «στίγμα εθνικής προδοσίας». Επιστρατεύουν κάθε διαθέσιμη ιστορική πηγή (εξέχουσα θέση ανάμεσα στις οποίες κατέχει και πάλι ο Ζαλλώνης) προκειμένου να αποδείξουν ότι οι φαναριώτικοι τίτλοι είναι αποκλειστικά οθωμανικοί και δεν ανάγονται στη βυζαντινή περίοδο.

Ο Χρόνος υποστηρίζει ότι η έδρα των γραικορθόδοξων αξιωματούχων της Πύλης ξεκίνησε μεν ως τόπος εξορίας της βυζαντινής αριστοκρατίας (εξ ου και το τοπωνύμιο Φανάρι προέρχεται από την τουρκική λέξη «φαναγέρ» που σημαίνει «νοσώδης τόπος»), αλλά στην πορεία εγκαταστάθηκαν εκεί οι «τυχόντες δούλοι» που στελέχωσαν την οθωμανική διοίκηση και έλαβαν τίτλους από τον Σουλτάνο.⁷² Την ίδια θεωρία επαναλαμβάνει και ο Ζέφυρος, διαφοροποιούμενος μόνο ως προς το ποιος κατοίκησε αρχικά στο Φαναγέρ. Καθόλου ευνοϊκά διακείμενος απέναντι στο ενδεχόμενο επιβίωσης της «βυζαντινής ψώρας», αρνείται emphaticά ότι υπολείμματα αυτής εξορίστηκαν «στο Φανάρι ή αλλαχού» και υποστηρίζει ότι το Φανάρι ήταν εξ αρχής τόπος εξορίας για τους κοινούς εγκληματίες από ολόκληρη την επικράτεια. Στη συνέχεια δίνει μια ενδιαφέρουσα ετυμολογία των επιθέτων των φαναριώτικων τζακιών, η οποία προδίδει την ταπεινή καταγωγή τους:

Ως εκ του εγκλήματος, είτε ως εκ της μορφής, ελάμβανον και την επωνυμίαν καθώς Σουτζλού (εγκληματίας), Καρατζά (μαυριδερός) [...] Τας επωνυμίας αυτάς διαδεχθέντες, τινές μεν εκαλλώπισαν εντρεπόμενοι να τας φέρωσι και από μεν Σουτζλούδες ονομάσθησαν Σούτζοι, αλλοι δε διά να τα καταστήσωσι ελληνικώτερα τα μετέφρασαν από Καρατζά Μαυροκορδάτοι, ή και διότι καμμία επίσημος εκ των Αυτοκρατόρων οικογένεια έφερε τοιαύτην επωνυμίαν, [...] διά να απατήσωσι τους μεταγενεστέρους ότι έχουν εξ αυτής την καταγωγήν των.⁷³

Επιχειρηματολογώντας πάνω στο ίδιο θέμα, ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* φθάνει στο σημείο να βαφτίσει «Παναγιώτη Πελοποννήσιο» τον πρώτο γραικορθόδοξο Δραγουμάνο Παναγιώτη Νικούση (ο οποίος καταγόταν από την Τραπεζούντα), για να δείξει ότι η μακρά σειρά των αξιωματούχων του Φαναρίου εγκαινιάστηκε από Ελλαδίτη.⁷⁴ Όλη αυτή η παρελθοντολογία συνοδεύεται από προειδοποιήσεις ότι οι Φαναριώτες θα επιχειρήσουν να εισαγάγουν στην Ελλάδα την «φίλην αυτών αριστοκρατίαν και την διαδοχικήν ευγένειαν», για να χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση της προμετωπίδας που συνοδεύει σειρά κεντρικών άρθρων της εφημερίδας *Ζέφυρος*.⁷⁵ Ο *Ζέφυρος*, όπως και άλλα έντυπα που απηχούν τις απόψεις των «Αγωνιστών», εκφράζουν φόβους ότι οι Φαναριώτες έχουν συμμαχήσει με τους αυτόχθονες προύχοντες, με στόχο να επανακτήσουν αμφότεροι την θέση που κατείχαν επί Τουρκοκρατίας, αποκλείοντας από τα δημόσια πράγματα τον λαό και τους «Αγωνιστές». Αυτή η υποτιθέμενη συμμαχία δηλώνεται με τον όρο «φαναριωτοκοτζαμπασισμός».⁷⁶

Εν είδει συμπεράσματος και αναφορικά με το κοινό που δεξιώνεται τις απόψεις του Ζαλλώνη, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε ότι οι Ελλαδίτες αντιπαθούν τους Φαναριώτες για πολλούς και διαφορετικούς λόγους. Στα πολυάριθμα αντιφαναριωτικά έντυπα εμφανίζεται μια ποικιλία αλληλοσυμπληρούμενων αναπαραστάσεων του Φαναριώτη, οι οποίες αγγίζουν διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές ευαισθησίες και δημιουργούν μια αντίστοιχη τυπολογία «αντιφαναριωτιστών». Απολογούμενος σε όσους τον κατηγορούν ότι σπέρνει τη διχόνοια μεταξύ «Φαναριωτών» και «Ελλήνων» που πλέον ζουν μαζί ως πολίτες του ελληνικού κράτους, ο μεταφραστής της δεύτερης ελληνικής έκδοσης του *Συγγράμματος του Ζαλλώνη* γράφει: «Οι Φαναριώται ουδόλως εισί πολίται Έλληνες, και συγκαταριθμούνται μεν εν τοις αστυκοίς καταλόγοις, αλλά τίνος

πόλεως; Μόνον της Πρωτευούσης, διότι της πρωτευούσης μόνης ανάγκη οι Φαναριώται έχουν, διότι εις μόνας τας Αθήνας υπάρχουσι τα υπουργεία, οι δε Φαναριώται τούτα και μόνον εποφθαλμιώντες, περί τούτα στρέφονται ως μαγνητικά βελόναι». ⁷⁷ Ως φορείς μιας ιδιαίτερης πολιτικής παράδοσης και κάτοχοι μιας δύσκολα προσβάσιμης για τους ντόπιους πολιτικής τεχνογνωσίας, οι Φαναριώτες συνιστούν απειλή για τις εγχώριες ελίτ, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κατηγορία ετεροχθόνων. Ταυτόχρονα, εκπροσωπούν το «αριστοκρατικό» πνεύμα στα μάτια όσων είδαν στην Ελληνική Επανάσταση την ευκαιρία για αποτίναξη των παραδοσιακών σχέσεων εξουσίας. Γι' αυτό, σε μια διεισδυτική απόπειρα να σκιαγραφήσει το προφίλ εκείνων που θίγονται από τη φαναριώτικη παρουσία, η εφημερίδα ο *Φίλος του Λαού* κάνει λόγο για την «αριστοκρατία του αυτοχθονισμού και της επαναστάσεως». ⁷⁸ Από την άλλη, η αμφιλεγόμενη θέση των Φαναριωτών στο εθνικό αφήγημα εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τον αντιφαναριωτισμό των ετεροχθονιστών. Τέλος, λόγω της δυτικής παιδείας τους, αλλά και του γεγονότος ότι υπηρετούν τις νεωτερικές μεταρρυθμίσεις των Βαυαρών, γίνονται αντιληπτοί ως κομμάτι της ξενοκρατίας, ή και της ίδιας της «άθης Δύσης». Το ενδεικτικότερο, ίσως, παράδειγμα της ιδεολογικής πολυσημίας του αντιφαναριωτισμού είναι ο λόγος που αρθρώνεται με αφορμή τα θρησκευτικά ζητήματα: Από τη μια μεριά, οι συντηρητικές-φιλορθόδοξες φωνές αποκαλούν τους Φαναριώτες «εκ της κοιλίας της μητρός των αθέους», «εχθρούς βλασφήμους της πίστης», «προτεσταντικούς» και «υπηρέτες του θρησκευτικού συστήματος της Δύσεως». ⁷⁹ Από την άλλη, η φιλελεύθερων, κοραϊκών αντιλήψεων περί Εκκλησίας Αθηνά κάνει λόγο για «φιλορθόδοξους Φαναριωτίσκους» που βρίσκονται πίσω από κάθε θρησκευτική βαρβαρότητα, ακόμη και το κίνημα του Παπουλάκου. ⁸⁰ Οι ίδιοι οι Φαναριώτες επιτείνουν αυτή τη σύγχυση, επιλέγοντας να υπηρετήσουν διαφορετικούς ιδεολογικούς και πολιτικούς χώρους — πράγμα που μάλλον δικαιώνει τους Σούτσους και τον Ραγκαβή που επέμεναν ότι οι Φαναριώτες πρέπει να αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένες προσωπικότητες και όχι ως ομάδα. ⁸¹

Το αποτέλεσμα είναι ότι οποιοσδήποτε φιλοδοξεί να επιβιώσει πολιτικά, είτε είναι αυτόχθων είτε ετερόχθων ή ακόμη και Φαναριώτης, επιβάλλεται να αποκηρύξει δημόσια τον «φαναριωτισμό». Μάλιστα, σε αρκετές περιπτώσεις, η αντιφαναριωτική ρητορεία αξιοποιείται στο πλαίσιο ενδοφαναριωτικών αντι-

παραθέσεων. Είναι εντυπωσιακό ότι, κάποια στιγμή, το άμεσο συγγενικό περιβάλλον του Μαυροκορδάτου βρίσκεται να διευθύνει ταυτόχρονα τη «φαναριώτικη» εφημερίδα *Αναμόρφωσις* και την «αντιφαναριωτική» *Πρωινός Κήρυξ*.⁸² Ο Φαναριώτης πολιτικός που, κατά τον *Πρωινόν Κήρυκα*, «εγεννήθη (χωρίς να πταίση) εις Κωνσταντινούπολιν, αλλ' εγήρασε μεταξύ των πολέμων»,⁸³ προφανώς αντιλαμβάνεται ως προαπαιτούμενα της πολιτικής του σταδιοδρομίας, αφενός την αποσύνδεση του ονόματός του από τον «φαναριωτισμό» και, αφετέρου, την εξεύρεση τρόπων προσέγγισης του αντιφαναριωτικού κοινού. Ο *Πρωινός Κήρυξ* είναι η απάντηση του αγγλικού κόμματος στην αντιφαναριωτική εφημεριδογραφία του γαλλικού και του ρωσικού κόμματος. Αυτή η επιλογή τού δίνει παράλληλα τη δυνατότητα να χτυπήσει Φαναριώτες που πρόσκεινται σε αντίπαλα κόμματα. Για παράδειγμα, ο *Πρωινός Κήρυξ* επιχαιρεί για την επίθεση του όχλου εναντίον του Αλεξάνδρου Σούτσου, ο οποίος «ετόλμησε μ' αναίδειαν [...] να προσβάλλη το Έθνος και τους Πληρεξουσίους, εξομοιώνοντας με όνους [...] εις εποχήν μάλιστα καθ' ην πνέει το μεγαλύτερον μίσος κατά των συμπατριωτών και ομοφρόνων τού ψευδοφιλευθέρου ποιητού, Φαναριωτών».⁸⁴ Η έλλειψη ενδοφαναριωτικής αλληλεγγύης σχολιάζεται και στις εφημερίδες της εποχής, από όπου μαθαίνουμε, λόγου χάρη, ότι πίσω από τα αντιφαναριωτικά άρθρα της *Εθνικής* κρύβεται ο Φαναριώτης Γιάγκος Σούτσος.⁸⁵

Με αυτά τα δεδομένα, δεν θα είχε ιδιαίτερο νόημα να αναζητήσουμε ακλόνητους συσχετισμούς ανάμεσα στο αντιφαναριωτικό φαινόμενο και την κομματική ταυτότητα των εφημερίδων. Γενικά, οι υποστηρικτές του γαλλικού και του ρωσικού κόμματος είχαν τους περισσότερους λόγους να αντιπαθούν τους Φαναριώτες, επειδή συγκέντρωναν στις τάξεις τους δυσαρεστημένους Αγωνιστές και αντιδυτικόφρονες. Επιπλέον, τον πυρήνα του ρωσικού κόμματος αποτελούσαν οι καποδιστριακοί, γεγονός που εξηγεί γιατί στα χρόνια της Αντιβασιλείας ο *Χρόνος* του Ιωάννη Φιλήμονα βρισκόταν στην πρωτοπορία της αντιφαναριωτικής προπαγάνδας. Στην πορεία ωστόσο, η σύνδεση διακεκριμένων Φαναριωτών με τα φιλορθόδοξα πολιτικά οράματα και η έμπρακτη μεταστροφή πολλών από αυτούς που είχαν συνεργαστεί με την Αντιβασιλεία στις δυτικότροπες εκκλησιαστικές της μεταρρυθμίσεις, είχαν ως αποτέλεσμα να πάψει η στοχοποίησή τους από τον *Αιώνα*, την εφημερίδα του Ι. Φιλήμονα που διαδέχτηκε τον *Χρόνο*

και πρωτοστάτησε στις θρησκευτικές διαμάχες ως πρόμαχος της φιλορθοδοξίας.⁸⁶ Έτσι, στην δεκαετία του 1840, με εξαίρεση τον *Πρωινό Κήρυκα* που εκφράζει τις θέσεις του αγγλικού κόμματος, οι φανατικότερες αντιφαναριωτικές εφημερίδες (*Θρίαμβος του Συντάγματος*, *Ζέφυρος*, *Άργος και Εθνική*) πρόσκεινται στο γαλλικό κόμμα –το οποίο αναδεικνύει ως προσφιλές του ζήτημα το ζήτημα των ετεροχθόνων⁸⁷ και τις συναγωνίζονται ο *Άγγελος* και ο *Ανεξάρτητος*, που πρόσκεινται μάλλον στο ρωσικό κόμμα.⁸⁸ Όπως είναι αναμενόμενο, αρκετές εκδίδονται από περιβάλλοντα δυσαρεστημένων Αγωνιστών (για παράδειγμα, οι *Ζέφυρος*, *Άγγελος* και *Εθνική* εκδίδονται από τους παλιούς Αγωνιστές Χριστοφίδη, Σουρμελή και Ράμφο, αντίστοιχα), ενώ αρκετές ενδείξεις συνηγορούν υπέρ της πελοποννησιακής καταγωγής (καταγωγής τόσο επαινεθείσας από τον *Ζαλλώνη*) αρκετών εκ των συντακτών και αρθρογράφων,⁸⁹ επιβεβαιώνοντας έτσι την παρατήρηση του Απ. Βακαλόπουλου ότι οι Πελοποννήσιοι ευθύνονταν κατά κύριο λόγο για «τη διάδοση του αντιφαναριωτικού μένους», επειδή «σαν πολιτικότεροι από όλους τους επαναστατημένους Έλληνες, έβρισκαν στους Φαναριώτες τους μόνους άξιους αντιπάλους».⁹⁰

Σε αυτό το σύνθετο πλαίσιο, η σημασία του *Συγγράμματος περί των Φαναριωτών* έγκειται στο ότι κατέστησε τον αντιφαναριωτισμό, με όλα τα επίδικα που αυτός υπέκρυπτε στη μετεπαναστατική Ελλάδα, συμβατό με την εθνική ρητορεία. Ο αντιφαναριωτικός Τύπος αναζητά νομιμοποιητικά ερείσματα σε εκείνους τους εκπροσώπους της λογιόσύνης οι οποίοι τεκμηρίωσαν τα «εγγενή ηθικά ελαττώματα» και την «ανθεθνική νοοτροπία και δράση» των Φαναριωτών, ολοκληρώνοντας έτσι τον συμβολικό εξοβελισμό του αντιπάλου από την εθνική κοινότητα. Έτσι εξηγείται γιατί η αντιφαναριωτική ρητορεία ξεπερνά συχνά το όριο που ακόμη και ο πλέον φανατικός αυτοχθονιστής φροντίζει να τηρεί όταν αναφέρεται σε συνέλληνες. «Τέρατα της ανθρωπίνης φύσεως», «σκοτεινά γεννήματα του άδου», «ακοίμητος σκώληξ της κολάσεως», «φθοροποιός λοιμός της ελληνικής φυλής», «επάρατος γενεά», «μιαρόν γένος», «λαοφθόρα μιάσματα», είναι μερικοί μόνο από τους συνήθεις χαρακτηρισμούς που συναντάμε στον Τύπο της εποχής.⁹¹ «Ελεεινές, ταπεινές, κακές ψυχές» θα τους αποκαλέσει η βασίλισσα Αμαλία.⁹² Η δε νομιμοποίηση της εχθρότητας προς ένα μικρό κομμάτι των ετεροχθόνων έχει μια ακόμη συνέπεια: ως αποδεκτός πολιτικός λόγος, ο αντιφαναριωτισμός μεταβάλλεται ενίοτε σε άλλοθι του αυτοχ-

θονισμού, αντιμετωπίζοντας με την ίδια σφοδρότητα τους «Φαναριώτες» και τους απροσδιόριστους «ομοίους τους».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ενδεικτικός της επιρροής που άσκησαν οι απόψεις του Κοραή για τους Φαναριώτες είναι ο μόνιμος υπότιτλος της αντιφαναριωτικής εφημερίδας Ο Άργος: «Οι Ιησούι-ται και Φαναριώται όπου προχωρήσουν, άλλον σκοπόν δεν έχουν, παρά να δε-σπίζωσι και να τρέφονται αργοί (ΚΟΡΑΗΣ)». Το απόφθεγμα αυτό προέρχεται από τον Διάλογο Δημοχάρους και Πασιχάρους, εκτεταμένο απόσπασμα του οποίου δη-μοσιεύει η ίδια εφημερίδα στο φύλλο της 27ης Μαΐου 1844, με την ευχή να χρησι-μεύσει «εις τας παρούσας της Φαναροκρατείας ημέρας.» Βλ. και Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990, τ. Γ', σ. 586. Εκτός από τα δημοσιευμένα κείμενα του Κοραή, οι εφημερίδες παραπέμπουν συχνά και στην προσωπική αλληλογραφία του, η οποία επίσης διαπνέεται από αντιφαναριωτικό πνεύμα. Βλ. ενδεικτικά τις επιστολές προς Νεόφυτο Βάμβα (20.7.1823), προς Πολυχρονιάδη (23.12.23) και προς Everet (12.11.1825)· Αδ. Κοραής, *Αλληλογραφία*, Αθήνα, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού Ερμής, 1983, τ. Ε'.
2. Εφημ. *Χρόνος*, Ναύπλιο, 13.7.1833.
3. Εφημ. *Ο Άργος*, Ναύπλιο, 10.11.1844.
4. Για περισσότερα βιογραφικά στοιχεία, βλ. το εισαγωγικό σημείωμα του Θ. Παπα-δόπουλου στο, Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, Αθήνα, Επι-καιρότητα, 1977.
5. Μ. Ph. Zallony, *Essai sur les Fanariotes, ou l'on voit les causes primitives de leur élévation aux hospodariats de la Valachie et de la Moldavie, leur mode d'admin-istration, et les causes principales de leur chute, suivi de quelques réflexions sur l'état actuel de la Grèce*, Μασσαλία, Antoine Ricard, 1824. Επρόκειτο για το δεύτερο ιστοριογραφικό του δοκίμιο, καθώς δεκαπέντε χρόνια νωρίτερα είχε δημοσιευθεί η Περιήγησις εις την νήσον Τήνον. (Marcaky Zallony, *Voyage à Tine, l'une des îles de l'Archipel de la Grèce, suivi d'un Traité de l'asthme*, Παρίσι, Arthus-Bertrand, 1809.) Το έργο αυτό –εκτενή σχολιασμό του οποίου δημοσίευσε στις 16.11.1809 η εφημερίδα *Moniteur de France*– επιστούσε την προσοχή των Ευρωπαίων στις συν-

θήκες ζωής των υπόδουλων Ελλήνων και διαπίστωνε την αξιοθαύμαστη επιβίωση του εθνικού τους φρονήματος.

7. Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σσ. 22-23.
8. Βλ. Γ. Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές των Σπ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρρηγόπουλου. Η συμβολή Ελλήνων και ξένων λογίων στη διαμόρφωση του τρίσημου σχήματος του ελληνικού ιστορισμού (1782-1846)*, Αθήνα, ΕΙΕ/Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2012, σσ. 207-210.
9. Για τις απόψεις του Ρίζου Νερουλού περί της σημασίας των προεπαναστατικών ελίτ, *αυτόθι*, σσ. 250-260.
10. Για την επίδραση που άσκησαν στον Raffeneil και στον Emerson οι απόψεις του Ζαλλώνη περί φαναριωτικού «κράτους εν κράτει», βλ. *αυτόθι*, σσ. 175-179 και 306-311 αντίστοιχα.
11. α) *Σύγγραμμα περί των από την Κωνσταντινούπολιν πριγκίπων της Βλαχομολδαβίας, των λεγομένων Φαναριωτών· ή Έκθεσις της επιρροής αυτών εις το οθωμανικόν βασίλειον κατά των Γραικών και του κινδύνου αν εισαχθώσιν εις την κυβέρνησιν της αναγεννωμένης Ελλάδος*, μτφρ. Ν. ΗΔΑΙΕΦΑΒ [= Ν. Βαφειάδης], Παρίσι, εκ της τυπογραφίας Κ. Εβεράρτου [= C. Eberhart], 1831, β) *Πραγματεία περί των ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας, των εκ Κωνσταντινουπόλεως γνωστών υπό το όνομα Φαναριώται ή Έκθεσις περί της εν τη Οθωμανική Αυτοκρατορία επιρροής αυτών κατά των Ελλήνων και της επικινδύνου παραδοχής αυτών εις την κυβέρνησιν της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, μτφρ. Βλ. Ι. Βαλτινός, Αθήνα. Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείας, 1855.
12. Νάσια Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση. 17ος – 18ος αιώνας*, Αθήνα, Εστία, 2006, σ. 310.
13. *Αυτόθι*, σσ. 312, 314.
14. Βλ. Σπ. Γ. Φωκά, *Ο Ζαλλώνης, οι Φαναριώτες και οι Ρουμάνοι*, Αθήνα, 1989, σσ. 84-85. Επίσης, Ζωρζ Κάστελλαν, *Η Ιστορία των Βαλκανίων*, Αθήνα, Γκοβόστης, 1991, σ. 296.
15. Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σσ. 74-75.
16. Εφημ. *Ανεξάρτητος*, Αθήνα, 12.1.1844.
17. Εφημ. *Ο Πρωινός Κήρυξ*, Αθήνα, 1.11.1843.
18. «Je n'attaque personne individuellement. C'est au système fanariote que s'adresse mon livre.» [Δεν επιτίθεμαι προσωπικά σε κανέναν. Το βιβλίο μου απευθύνεται στο φαναριωτικό σύστημα.] Μ. Ph. Zallony, *Essai sur les Fanariotes*, ό.π., σ. 10.
19. Στο έργο αυτό εμφανίζονται Φαναριώτες να «βάζουν καρφί», δηλαδή να διαβάλλουν στην οθωμανική εξουσία τους συγγενείς τους, με σκοπό να τους αντικατα-

στήσουν στον θρόνο των Ηγεμονιών. Βλ. Γεώργιος Σούτσος, *Αλεξανδροβόδας ο Ασυνειδήτος, κωμωδία συντεθείσα εν έτει 1785*, Αθήνα, Κέδρος, 1995. Σε αντίθεση με το Σύγγραμμα, ο Αλεξανδροβόδας δεν αναπαράγεται στα αντιφαναριωτικά έντυπα. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλα αντιφαναριωτικά κείμενα, όπως η Ελληνική Νομαρχία και ο Ρωσαγγλογάλλος, για τα οποία θα μπορούσε να διακινδυνευτεί η υπόθεση ότι ο αντιφαναριωτικός Τύπος δεν τα επικαλείται επειδή, πέραν από τους Φαναριώτες, αμφισβητούν την εθνική συνείδηση και των ιερωμένων, των κοτζαμπάσηδων, κ.ά.

20. Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σ. 113.
21. *Αυτόθι*, σσ. 38-45.
22. Εφημ. *Άγγελος*, Αθήνα, 10.10.1843.
23. Εφημ. *Αθηνά*, Αθήνα, 1.8.1836.
24. Βάνα και Μίχαελ Μπούσε (μεταγραφή, μετάφραση, εισαγωγή, σημειώσεις), *Ανέκδοτες επιστολές της βασίλισσας Αμαλίας στον πατέρα της, 1836-1853*, Εστία, 2011, τ. Α', σσ. 307, 373, 501.
25. *Αυτόθι*, τ. Β', σ. 169.
26. Εφημ. *Θριάμβος του Συντάγματος*, Αθήνα, 13.1.1847.
27. Εφημ. *Ο Άργος*, 20.10.1844.
28. Εφημ. *Χρόνος*, 4.6.33.
29. Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σσ. 55, 114.
30. Εφημ. *Ο Πρωινός Κήρυξ*, Αθήνα, 28.10.43.
31. Εφημ. *Ο Άργος*, 10.11.1844.
32. Εφημ. *Ο Φίλος του Λαού*, Αθήνα, 9.10.1839.
33. Εφημ. *Ζέφυρος*, 8.10.1845.
34. Εφημ. *Η Εθνική*, 16.7.1845. Και στην Ελληνική Νομαρχία, οι Φαναριώτισσες κατηγορούνται, μεταξύ άλλων, ότι διατηρούν ερωτικές σχέσεις με μεγάλοςχημους ιερείς και μέλη της Ιεράς Συνόδου. Βλ. Ανωνύμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία*, Αθήνα, Πελεκάνος, 2009, σσ. 59, 104. [Πρώτη έκδοση: Ιταλία, 1806]
35. Για τη σύγκριση που επιχειρήσαν Ρουμάνοι ιστορικοί ανάμεσα στην προφαναριωτική, τη φαναριωτική και τη μεταφαναριωτική περίοδο, βλ. Σπ. Γ. Φωκάς, *Ο Ζαλλώνης, οι Φαναριώτες και οι Ρουμάνοι*, ό.π., σσ. 52, 53, 66, 94, 99, 101.
36. Εφημ. *Η Εθνική*, 16.2.1844.
37. Βλ. Εφημ. *Ο Άργος*, 27.5.1844, 13.10.1844 και *Χρόνος*, 4.6.1833.
38. Πρόκειται για τη δεύτερη φορά που παρεμβάλλονται αφηγήσεις ιερέων στο Σύγγραμμα. Σε άλλο σημείο, ο Πατριάρχης Κύριλλος αφηγείται την τραυματική εμπειρία του διαζυγίου του ίδιου του Ζαλλώνη και εκφράζει τη μεταμέλειά του για το

- γεγονός ότι αναγκάστηκε να εμπλακεί στην υπόθεση, χωρίς να κατονομάσει πουθενά τους πρωταγωνιστές, παρότι παραθέτει ακόμη και την ιδιαίτερη αλληλογραφία τους. Είναι προφανές ότι ο Ζαλλώνης επέλεξε τη λύση της τριτοπρόσωπης αφήγησης για να μην προσδώσει χροιά λιβέλου στο ιστοριογραφικό του πόνημα. *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σσ. 128-133.
39. Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σ. 90.
40. Βλ. Ch. Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία*, Αθήνα, Δόμος, 2005, σ. 135.
41. Εφημ. *Αθηνά*, 2. 5.1836.
42. Εφημ. *Χρόνος*, 18.6.1833.
43. Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σ. 147.
44. *Αυτόθι*.
45. *Αυτόθι*, σσ. 159, 172.
46. Εφημ. *Άγγελος*, 22.2.1844.
47. Εφημ. *Η Εθνική*, 16.7.1845.
48. Εφημ. *Ο Πρωινός Κήρυξ*, 6.11.1843.
49. *Ανέκδοτες επιστολές της βασίλισσας Αμαλίας*, ό.π., τ. Α', σσ. 448, 468, 498, 499, 501, 502.
50. Βλ ενδεικτικά: Εφημ. *Η Εθνική*, 9.2.1844, *Ο Πρωινός Κήρυξ*, 16.11.1843, *Ανεξάρτητος*, 29.1.1844.
51. Εφημ. *Θρίαμβος του Συντάγματος*, 13.5.1845. 52. Εφημ. *Ο Άργος*, 18.8.1844.
52. Όπως επισημαίνει ο Γ. Κουμπουρλής, ο Cl. D. Raffeneil παραλλάσσει τη διάκριση του Choiseul Gouffier ανάμεσα στους αλλοτριωμένους Έλληνες των αστικών κέντρων και τους «αγνούς» Έλληνες των ορέων και της επαρχίας και «διαμορφώνει την πιο συστηματική, ίσως, αντίληψη της εποχής του περί του ποιοι πληθυσμοί ανήκουν στο 'ελληνικό έθνος', χωρίζοντας με τη σειρά του τους Έλληνες σε αυτούς «της Ασίας και Κωνσταντινουπόλεως» που ανέκαθεν «αμαύρωναν» το όνομα του λαού τους, και εκείνους «της τε Ευρώπης και των νήσων» που διατήρησαν «ίχνη των αρχαίων αρετών». Γ. Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές των Σπ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρρηγόπουλου*, ό.π., σσ. 121-124, 160-163.
53. Ο Φαλμεράυερ υποστήριξε ότι οι Έλληνες του κυρίως ελλαδικού χώρου αφανίστηκαν από τις επιδρομές των Σλάβων που διήρκεσαν από τον 6ο ως τον 10ο αιώνα, ως την «τελική ανακατάληψη και ανασυγκρότηση της σλαβικής Ελλάδας από τη βυζαντινή κυβέρνηση» ώπου δηλαδή η περιοχή αποικίστηκε από Βυζαντινούς Ανατολίτες προερχόμενους από την Θράκη, τη Μ. Ασία, τον Βόσπορο. Αυτοί μιλούσαν μεν ελληνικά, την κοινή γλώσσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά μια

πιο βάρβαρη μορφή τους, την βυζαντινή ελληνική. Έτσι επανήλθε η ελληνική γλώσσα στην κοιτίδα της, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι κάτοικοι της περιοχής ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Κατά τη διάρκεια του 14ου και 15ου αιώνα η χώρα κατελήφθη από ορδές Αλβανών που σφράγισαν φυσιολογικά και ηθικά τον πληθυσμό, με αποτέλεσμα «όλα αυτά τα μέρη κάποτε καρδιά και κέντρο των Ελλήνων, είναι σήμερα Νέα Αλβανία»

54. Βλ. Ι.Φ. Φαλλμεράυερ, *Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων*, Νεφέλη, Αθήνα, 1984, [Στουτγάρδη/Τύμπινγκεν, 1835] σσ. 51, 74.
55. Εφημ. *Ο Πρωινός Κήρυξ*, 6.11.1843.
56. Εφημ. *Η Εθνική*, 16.7.1845.
57. Είναι αλήθεια ότι κατά την περίοδο των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης και τη συζήτηση για το Β΄ Ψήφισμα περί ετεροχθόνων, οι εφημερίδες που υποστηρίζουν τις ετεροχθονικές θέσεις αποφεύγουν τις αντιφαναριωτικές εξάρσεις, θεωρώντας, προφανώς, ότι αυτές θα αποδυναμώσουν την επιχειρηματολογία τους. Γενικά πάντως, η προσωρινή αυτή εκχειρία δεν μοιάζει να αναιρεί τον αντιφαναριωτικό προσανατολισμό εφημερίδων όπως η *Αθηνά* ή ο *Φίλος του Λαού*, ενώ εντυπωσιακή είναι η περίπτωση της μεταστροφής της *Ηχούς των Επαρχιών* (Πάτρα, 14.6.1845), η οποία οδηγείται στην εκ των υστέρων παραδοχή ότι το Β΄ Ψήφισμα ήταν αναγκαίο, επειδή ακριβώς υπαγορεύθηκε από την ανάγκη να αναχαιτιστεί ο «φαναριωτισμός». Εξαίρεση αποτελεί ο *Αιών*, η σιωπή του οποίου οφείλεται, εκτός από τις φιλοετεροχθονικές του απόψεις, και στην προσχώρηση πολλών Φαναριωτών στο στρατόπεδο της φιλορθοδοξίας, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα να γίνει στόχος των πολέμων του «φαναριωτισμού» ο εκδότης του Ιωάννης Φιλήμων, ένας μέχρι πρότινος ανένδοτος αντιφαναριωτιστής: «Αλλά αγύρτα Ι. Φιλήμων, άθλιε και λαοπλάνε, ποία είναι η μερίς Σου; Είναι η Φαναριωτική φυλή; Μαλιστώτατα. Αλλά συ πρώτος δεν εκάλεσες προδότας τους Φαναριώτας; Συ μυριάκις δεν επροσκάλεσες τον λαόν να κάμη εξώσεις και προπηλακίσεις τούτων;» Εφημ. *Ζέφυρος*, Αθήνα, 9.8.1845.
58. Εφημ. *Αθηνά*, 1.8.1836, 21.6.1839.
59. Εφημ. *Ο Φίλος του Λαού*, 9.10.1839.
60. Βλ. Εφημ. *Συνένωσις*, 25.3.1845, 22.6.1845.
61. Για το φυλλάδιο, βλ. Εφημ. *Ο Πρωινός Κήρυξ*, 1.11.1843.
62. Βλ. ενδεικτικά: Εφημ. *Ευνομία*, Αθήνα, 21.12.1862, και Εφημ. *Συνένωσις*, Αθήνα, 10.11.1844.
63. Ο Κοραΐς έλυσε το ίδιο πρόβλημα με διαφορετικό τρόπο: εφόσον στη Φιλική Εταιρεία ενεπλάκησαν Φαναριώτες πρίγκιπες, εκείνος την αποκήρυξε ως «δυσώνυμον

- και ολεθριωτάτην». (βλ. Κοραΐς, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 99.)
64. Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σ. 125.
65. Εφημ. *Ζέφυρος*, 13.10.1845.
66. Εφημ. *Θρίαμβος του Συντάγματος*, 13.1.1847.
67. Βλ. Ε. Τσακανίκα, *Αναπαραστάσεις του Φαναριώτη στον Ελληνικό Τύπο της Οθω- νικής Περιόδου*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Πάντειο, Αθήνα, 2009, σσ. 66- 69.
68. *Αυτόθι*, σσ. 79-85.
69. Εφημ. *Αθηνά*, 12.10.1840. Βλ. Μ. Σταυρινού, *Η Αγγλική Πολιτική και το Κρητικό Ζήτημα*, Αθήνα, Δόμος, 1986, σσ. 58, 83.
70. Γ. Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές των Σπ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρ- ρηγόπουλου*, ό.π., σ. 220.
71. Ο Γ. Κουμπουρλής σημειώνει ότι αυτή η επιχειρηματολογία του Ζαλλώνη αναπα- ράχθηκε κατά κόρον από τον Ραφενέλ μέχρι τον Μάουρερ, αλλά και τους Έλληνες μαρξιστές του 20ού αιώνα, (*Οι ιστοριογραφικές οφειλές*, ό.π., σ. 213)
72. Εφημ. *Χρόνος*, 8.6.1833, 18.6.1833.
73. Εφημ. *Ζέφυρος*, 8.10.1845.
74. Εφημ. *Ο Θρίαμβος του Συντάγματος*, 3.6.1845.
75. Πρόκειται για μια μακροσκελέστατη καταγγελία ενός καταχθόνιου σχεδίου που χρονολογείται από την προεπαναστατική κιάλας εποχή, όταν οι Φαναριώτες υπο- τίθεται ότι σύστησαν οργάνωση με την επωνυμία «Εταιρεία του Λέοντος», η οποία υποσχόταν τίτλους διαδοχικής ευγένειας επί πληρωμή. Βλ. Εφημ. *Ζέφυρος*, 8.10.1845, 13.10.1845, 12.11.1845 και 26.11.1845.
76. Για τον «φαναριωτοκοτζαμπασισμό», βλ. Ε. Τσακανίκα, *Αναπαραστάσεις του Φα- ναριώτη*, ό.π., σσ. 93-97.
77. *Πραγματεία περί των ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας, των εκ Κωνσταντινουπόλεως γνωστών υπό το όνομα Φαναριώται, ή Έκθεσις περί της εν τη Οθωμανική Αυτο- κρατορία επιρροής αυτών κατά των Ελλήνων, και της επικινδύνου παραδοχής αυτών εις την κυβέρνησιν της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, υπό Μ.Φ. Ζαλλώνη, Ιπ- πότου της Λεγεώνας της Τιμής, Διδάκτορος της Ιατρικής, πάλας Ιατρού του Ιου- σούφ (του επικληθέντος Μονοφθάλμου), και Μεγάλου Βεζύρου, και του Στρατού αυτού εις Σούμλαν, πολλών Πασάδων, Μουφτίδων και Ουλεμάδων του Σουλτάνου, επίσης διαφόρων Οσποδάρων Φαναριωτών κτλ. κτλ. κτλ. Μέλους της εν Παρισίοις Εταιρίας της Ιατρικής παιδείας του Συμβουλίου της δημοσίου υγείας, και της εν Μασσαλία φιλελληνικής επιτροπής. Μεταφρασθείσα εκ του Γαλλικού υπό Βλασίου Ι. Βαλτινού, ανθυπολοχαγού του πυροβολικού, Αθήνα, 1855, σ. 10.

78. Εφημ. *Ο Φίλος του Λαού*, 3.8.1841.
79. Βλ. αντίστοιχα: Εφημ. *Ηχώ των Επαρχιών*, 14.6.1845, *Η Εθνική*, 16.7.1845, *Θριάμβος του Συντάγματος*, 13.5.1845, *Ατίθασσος*, Πάτρα, 10.4.1844.
80. Εφημ. Αθηνά, 11.5.1852, 14.5.1852.
81. Βλ. ενδεικτικά: Εφημ. *Ήλιος*, Ναύπλιο, 7.7.1833, *Συνένωσις*, 10.11.1844, *Ευνομία*, 21.12.1862.
82. Εφημ. *Ατίθασσος*, 9.10.1844.
83. Εφημ. *Ο Πρωινός Κήρυξ*, 3.8.1844.
84. *Αυτόθι*, 20.11.1843.
85. *Αυτόθι*, 10.7.1844.
86. Ε. Τσακανίκα, *Αναπαραστάσεις του Φαναριώτη*, ό.π., σ. 42.
87. Βλ. J. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1997, σ. 624.
88. Οι εφημερίδες που εκδίδονται την περίοδο της συνταγματικής μεταβολής παρουσιάζουν μεγαλύτερη δυσκολία να ταξινομηθούν με κομματικά κριτήρια, δεδομένου ότι οι κομματικές αντιθέσεις αμβλύνονται εξαιτίας της κυβερνητικής συνεργασίας των 3 κομμάτων. Επιπλέον, εντός των κομμάτων εμφανίζονται υποομάδες που ασκούν αντιπολίτευση στο κυβερνητικό σχήμα ή στον αρχηγό του δικού τους κόμματος. (βλ. J. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση*, ό.π., σσ. 623-624.) Το σπουδαιότερο όμως είναι ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή, η θέση που παίρνει κάποιος σε φλέγοντα ζητήματα όπως η ισοβιότητα των γερουσιαστών, η διαδοχή, και κυρίως το Β΄ Ψήφισμα περί ετεροχθόνων, αξιολογείται ως σημαντικότερη από την κομματική του προέλευση, με αποτέλεσμα να γίνεται δυσδιάκριτο το αν μια εφημερίδα εκφράζεται ευμενώς απέναντί του επειδή ανήκει στο ίδιο πολιτικό κόμμα ή επειδή επικροτεί τη στάση του σε κάποιο από αυτά τα ζητήματα. Σε ό,τι αφορά τις δύο εφημερίδες που μας ενδιαφέρουν εδώ, ο *Ανεξάρτητος* του Παντελή Παντελή αποτελεί τρόπον τινά συνέχεια της εφημερίδας *Ανεξάρτητος Εφημερίς* της Ελλάδος, η οποία εκδόθηκε στην Αίγινα επί Καποδίστρια και τάχθηκε στο πλευρό του Κυβερνήτη. (Σχετικά, βλ. Αικ. Κουμαριανού, «Ανεξάρτητος Εφημερίς της Ελλάδος», 1821-Οι αθέατες όψεις, *Ιστορικά*, Ελευθεροτυπία, 2008, σ. 194.) Ο *Ανεξάρτητος*, πάντως, εάν πράγματι πρόσκειται στο ρωσικό κόμμα, δεν φαίνεται να συγκαταλέγεται στους φανατικούς προμάχους της φιλορθοδοξίας. Εμφανίζεται να υποστηρίζει το Αυτοκέφαλο και να ζητά από τον Αιώνα να μετριάσει το αντιδυτικό μένος του και να ασχοληθεί με σημαντικότερα ζητήματα. (Εφημ. *Ανεξάρτητος*, 31.10.1842, 1.1.1845.) Ο Άγγελος δίνει επίσης κάποια δείγματα «φιλορωσικής» τοποθέτησης, καθώς εξυμνεί, π.χ., τις αρετές των Μεταξά και Ζωγράφου και υπο-

στηρίζει πρωτοβουλία ανέγερσης ανδριάντα του Καποδίστρια. (βλ. Εφημ. Άγγελος, 15.3.1844, 26.5.1844, 8.5.1844.) Ωστόσο, η εικόνα περιπλέκεται από το γεγονός ότι και αυτή η εφημερίδα έχει ως προτεραιότητα την υποστήριξη των δικαιωμάτων των αυτοχθόνων, όπως φαίνεται χαρακτηριστικά στην «ωδή προς τους πληρεξουσίους Πατρών», όπου εξυμνεί και τον Αντ. Καλαμογδάρτη. Προφανώς οι ιδιότητες του Πελοποννήσιου και του αυτοχθονιστή αρκούν για να θεωρηθεί ο συγκεκριμένος πληρεξούσιος του γαλλικού κόμματος άξιος να «πατά ανθόστρωτον την οδόν Καποδιστρίου». (Εφημ. Άγγελος, 18.4.1844.)

89. Ε. Τσακανίκα, *Αναπαραστάσεις του Φαναριώτη*, ό.π., σσ. 118-121.

90. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. ΣΤ', σσ. 985, 1011, 1026.

91. Βλ σχετικά: Ε. Τσακανίκα, *Αναπαραστάσεις του Φαναριώτη*, ό.π., σσ. 43-49.

92. *Ανέκδοτες επιστολές της βασίλισσας Αμαλίας*, ό.π., τ. Α', σ. 809.